

ISSN 2414-634X

scientific journal

**INNOVATIVE
SOLUTIONS
IN MODERN
SCIENCE**

N 9 (9)

Dubai 2016

publisher TK Meganom, LLC

ISSN 2414-634X

**SCIENTIFIC JOURNAL
INNOVATIVE SOLUTIONS IN MODERN SCIENCE
No. 9(9), 2016**

FOUNDER: CENTER FOR
INTERNATIONAL COOPERATION
TK MEGANOM, LLC
WAS FOUNDED IN 2016
IT IS ISSUED TEN TIMES A YEAR
<http://naukajournal.org/index.php/ISMSD>

Edition address: Dubai Silicon Oasis
Headquarters Building 4th Floor, C & D
Wing, Dubai Silicon Oasis, Dubai, UAE
Edition e-mail: ismsdubai@gmail.com
Phone: +971 55 1435638
© Center for international cooperation TK
Meganom, LLC

Reprint of materials without the written permission of edition forbidden

Editorial Board:

The Editor-in-chief Doctor of Political
Science, Professor, Kornienko V.

Doctor of Economics Sciences, Professor
Bashnyanin G.

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Barsky Y. M.

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Shvets N. R.

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Shevchuk A. V.

Doctor of Economics Sciences, Associate
Professor, Vdovenko N. M.

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Zahorna T. O.

Doctor of Economics Sciences, Associate
Professor, Hrapkina V. V.

Doctor of Economics Sciences, Professor
Babenko A.

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Orehovsky V.

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Yuriy M.

Doctor of Historical Sciences,
Bezarov O.

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Tsyganenko L. F.

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Roebuck Igor Y.

Doctor of Historical Sciences,
Nikitenko K. V.

Doctor of Philosophy, Alatoon
Mohammad Fayiz Ahmad

Doctor of Philosophy, Professor,
Chikarkova M.
Doctor of Philosophy, Professor,
Andriyenko O. V.
Doctor of Philosophy, Dulyň P. G.
Doctor of Political Sciences, Professor,
Tkach O. I.
Doctor of Political Sciences, Associate
Professor, Denysyuk S. G.
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Belmaz Y. M.
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Vlasenko K. V.
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Prima R. M.
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Kozhevnikov V. M.
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Tarnopolskyi O. B.
Doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Poluboiaryna I. I.

Doctor of Psychology, Professor,
Volzhentseva I.
Doctor of Psychology, Professor,
Simonenko S.
Doctor of Medicine, Professor,
Bocharov V. A.
Doctor of Medicine, Professor,
Peklina G. P.
Doctor of Medicine, Chief Scientific
Associate, Zhalko-Titareňko V.
Doctor of Technical Sciences, Professor,
Baranowski V. M.
Doctor of Technical Sciences, Professor,
Gogo V. B.
Doctor of Law, Professor, Krinitsky I. E.
Doctor of Law, Professor, Gumin A. M.
Doctor of Engineering Sciences, Alatoon
Mohammad Fayiz Ahmad
Associate Professor, Murat Elioz
Doctor of Art, Professor, Crul P. F.
PhD of Atr, Badalov O. P.

Ulrichsweb™ Global Serials Directory

Indexing:

RSCI SCIENCE INDEX

WORLDCAT

BIELEFELD ACADEMIC SEARCH ENGINE

RESEARCHBIB

CITEFACTOR

OPEN ACADEMIC JOURNALS INDEX

GOOGLE SCHOLAR

I. ECONOMICAL AND LEGAL SCIENCES

УДК 005.35:658.871/.878

ВПРОВАДЖЕННЯ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

кандидат економічних наук, доцент, Крамаренко І.С.,
Амєленчук А.В.

Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини ВНЗ
«Університет «Україна», Україна, м. Миколаїв

Досліджено сучасний рівень корпоратизації підприємств України. Наведено діагностику стану кількості підприємств за розмірами, видами економічної діяльності та обсягами, вкладення капітальних інвестицій. Розкрито практичний досвід впровадження корпоративної соціальної відповідальності ТОВ «Миколаївський глиноземний завод». Здійснено оцінку корпоративної соціальної відповідальності суб'єктом господарювання. Надано рекомендації щодо покращення впровадження корпоративної соціальної відповідальності ТОВ «Миколаївський глиноземний завод». Обґрунтовано економічну ефективність від впровадження корпоративної соціальної відповідальності суб'єктом господарювання. Наведено основні передумови провадження корпоративної соціальної відповідальності підприємствами України.

Ключові слова: корпоратизації підприємств, корпоративна соціальна відповідальність, стейкхолдери, іноземні інвестори, соціальна діяльність

*PhD, Associate Professor, I. Kramarenko, A. Amyelyenchuk
Implementation of corporate social responsibility in Ukraine companies/*

Mykolaiv Interregional Institute of Human Development University "University" Ukraine ", Ukraine, Mykolaiv

The modern level of corporatisation of enterprises in Ukraine. An diagnosis of the number of enterprises by size, economic activity and volumes, investment in capital investments. Reveals the practical experience in implementing CSR Ltd. "Nikolaev Alumina Plant". The estimation of CSR entity. Recommendations for improving the implementation of CSR Ltd. "Nikolaev Alumina Plant". Grounded economic efficiency of the implementation of corporate social responsibility entity. The basic premise of the proceedings CSR enterprises in Ukraine.

Keywords: corporatisation of enterprises, corporate social responsibility, stakeholders, investors, social activities

Вступ. На сьогодні у найбільш економічно розвинутих державах світу поширення набула концепція «корпоративної соціальної відповідальності» (КСВ), що розуміється як «концепція, згідно з якою компанії інтегрують соціальні та екологічні питання у свою комерційну діяльність та у їх взаємодію із заінтересованими сторонами на добровільній основі». Отже, КСВ є добровільною діяльністю компаній приватного та державного секторів, спрямованою на дотримання високих стандартів операційної та виробничої діяльності, соціальних стандартів та якості роботи з персоналом, мінімізацію шкідливого впливу на навколишнє середовище тощо, з метою вирівнювання існуючих економічних і соціальних диспропорцій, створення довірливих взаємовідносин між бізнесом, суспільством та державою. КСВ в Україні знаходиться на стадії свого становлення. Найактивнішими у цій сфері є, насамперед, представництва іноземних компаній, які переносять на українське

підґрунтя сучасні світові практики, принципи і стандарти, а також найбільші українські підприємства. Тому вивчення впровадження корпоративної соціальної відповідальності на підприємства України є досить актуальним.

Результати дослідження становлення практики соціальної відповідальності висвітлені у наукових публікаціях і вітчизняних, і зарубіжних вчених. Зокрема, Ф. Котлер, Е. Карнегі, Г. Гант, Н. Ли, К. Келлер, Є. Савельєв, Ж.-Ж. Ламбен розглядають теоретичні засади становлення та розвитку соціально відповідальності. Серед наукових праць практичного аспекту у сфері становлення соціально відповідального бізнесу в Україні можна виділити дослідження М. Деліні, Х. Гальчак, А. Хамідової тощо. Проте сьогодні відсутній єдиний підхід до впровадження корпоративної соціальної відповідальності на підприємства України.

Формулювання мети статті та завдань. Метою написання статті є дослідження рівня впровадження корпоративної соціальної відповідальності на підприємствах України.

Виклад основного матеріалу статті. В Україні системне поширення ідей соціальної спрямованості і соціальної активності бізнесу було започатковано у 1996 р. Українською асоціацією якості та Українським союзом промисловців та підприємців (УСПП) одночасно із запровадженням принципів всеохоплюючого управління на основі якості (TQM), зокрема проведення конкурсів організаційної досконалості за моделлю EFQM. Подібні моделі передбачають формування в організації будь-якої сфери діяльності усвідомлення, що досягнення успіху можливе лише за умови, що діяльність є корисною для суспільства, відповідає його цінностям і цілям [1].

Діагностику стану та умов впровадження суспільної відповідальності бізнесу в діяльність машинобудівних підприємств проведено за об'єктами:

- темпи корпоратизації, зміни умов бізнесу, загальний стан машинобудівних підприємств;
- усвідомлення соціальної відповідальності бізнесу та відношення до неї;
- очікування від впровадження КСВ підприємств в практику;
- характер впровадження КСВ та відповідних заходів;
- відкритість інформації щодо соціального вкладу і соціальних програм.

Темпи корпоратизації та загальний стан машинобудівних підприємств. Початок корпоратизації України покладено Указом президента України «Про корпоратизацію підприємств від 15.06.1993 р. №210/93 [2], що діє і сьогодні, який визначив мету корпоратизації як триєдину:

- реформування управління державним сектором економіки;
- підвищення відповідальності державних підприємств, що підпадають під процес корпоратизації, за результати власної економічної діяльності;
- підготовка підприємств до приватизації.

Дані продемонстрували уповільнення темпів корпоратизації та, водночас, наявність значної кількості підприємств, які потенційно є суб'єктами корпоративної соціальної відповідальності: це 11500 підприємств. Однак, треба зауважити, що коло підприємств - потенційних суб'єктів КСВ - сьогодні потрібно розглядати в інший спосіб, оскільки перший період корпоратизації охоплювало державні підприємства, а сучасний етап - більше пов'язується з укрупненням середніх, що утворилися значно пізніше. Проте, дані щодо кількості

великих підприємств [3] є в структурі вітчизняного підприємництва за розміром підприємств демонструють, що на 01.01.2016 р. частка малих підприємств становила 95,45 %, середніх – 4,43 %, великих – 0,12 % (рис.1). Протягом 2012-2015 рр. показники не зазнали змін.

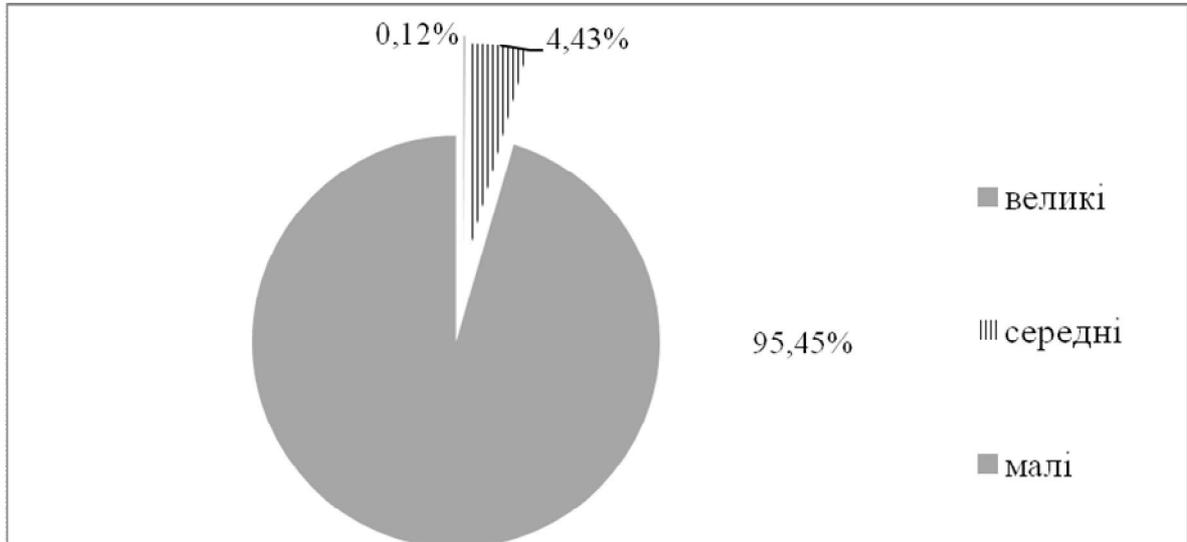

Рис. 1. Показники структурної статистики по суб'єктах господарювання за їх розмірами на 01.01.2016 року

За даними Державного комітету статистики України [4]

У структурі зайнятості населення на всіх підприємствах у 2010-2012 рр. відбулися незначні зміни на користь великих підприємств за рахунок середніх підприємств. Зокрема, у 2012 р. на великих підприємствах працювало 32,0 % зайнятого населення та на середніх підприємствах – 44,0 %, а в 2015 р. – 30,0 % і 45,0% від зайнятого населення на підприємствах відповідно.

За даними Державної служби статистики України [4] станом на 01.01.2015 р. загальний обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктами підприємницької діяльності склав 5556,5 млрд. грн., що на 19 % більше, у порівнянні з 2012 р. У 2015 р. обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів малого і середнього підприємництва зріс на 20,0 %, склавши 3413,3 млрд. грн.: приріст спостерігався як для малого, так і для середнього підприємництва. У

2015 р. вони реалізували 61,4 % від загального обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) в Україні, з них 39,0 % реалізовано середніми підприємствами, 16,8 % - малими та 5,5 % - фізичними особами - підприємцями.

У 2015 р. малими і середніми підприємствами було залучено 110587,2 млн. грн. капітальних інвестицій, з яких 75364,3 млн. грн. - середніми підприємствами та 35222,9 млн. грн. - малими. У порівнянні з 2010 р., обсяг залучених капітальних інвестицій збільшився на 41 500,9 млн. грн. У 2015 р. відбулися зміни у структурі залучення капітальних інвестицій за рахунок збільшення інвестицій у середні та малі підприємства. Так, 43,7% капітальних інвестицій було спрямовано у великі підприємства, 38,4 % - у середні підприємства та 17,9% - у малі підприємства.

Рис. 2. Динаміка капітальних інвестицій підприємств за їх розмірами за період 2010-2015 років

За даними Державного комітету статистики України [4]

Наведені дані та результати їх узагальнення показують, що структура підприємств, нажаль, залишилася майже незмінною, тому 15 626 підприємств - залишається колом підприємств, які є потенційними суб'єктами корпоративної соціальної відповідальності на найближчий час.

Миколаївський глиноземний завод (ТОВ «Миколаївський глиноземний завод») — найбільше в Україні і одне з найбільших в Європі підприємств кольорової металургії, оснащене сучасним обладнанням. Підприємство в разі перекидає потреби України в глиноземі та гідроксиді алюмінію, тому є важливим для українського експорту, відтак надходження іноземної валюти в економіку держави. ТОВ «Миколаївський глиноземний завод» прагне до постійного вдосконалення системи корпоративного управління, впроваджуючи кращі світові практики, а також забезпечуючи відповідність діяльності органів управління передовим міжнародним стандартам і вимогам лістингу.

У статистичних звітах передбачені наступні індикатори, що прямо або опосередковано стосуються внутрішньої соціальної відповідальності:

а) абсолютні: відрахування на соціальні заходи, витрати на утримання об'єктів житлово-комунального і соціально-культурного призначення;

б) відносні: питома вага працівників, які працюють в умовах, що відповідають санітарно-гігієнічним нормам; питома вага працівників, які підвищили кваліфікацію протягом року; коефіцієнт співвідношення витрат на утримання соціальних об'єктів і доходу підприємства від реалізації продукції; коефіцієнт співвідношення витрат на сплату штрафів за порушення прав громадян, споживачів, партнерів і операційних витрат; коефіцієнт співвідношення витрат на сплату штрафів за шкоду довкіллю і операційних витрат. Проаналізувавши показники соціальної відповідальності ТОВ «Миколаївський глиноземний завод» видно, що:

- підприємство здійснюють відрахування на соціальні заходи у діапазоні 28002-38120 тис. грн. Так, ТОВ «Миколаївський

глиноземний завод» на соціальні заходи витрачає 1,12% доходу від реалізації;

- питома вага працівників, які працюють в умовах, що відповідають санітарно-гігієнічним нормам, досить висока і складає 0,89-0,90;

- питома вага працівників, які підвищили кваліфікацію протягом року, коливається у діапазоні 0,08-0,11;

- коефіцієнт співвідношення витрат на утримання соціальних об'єктів і доходу підприємства від реалізації продукції дуже низький.

Аналіз підтвердив попереднє подвійне припущення, що а) у просування корпоративної соціальної відповідальності більш зацікавлені великі підприємства, які зацікавлені у залученні іноземних інвестицій і просуванні своєї продукції не лише на внутрішньому ринку, а й на міжнародні ринки; б) на теперішній час не існує механізму, який сприяв би інтегруванню механізму корпоративної соціальної відповідальності у діяльність малих і середніх підприємств.

Для покращення корпоративної соціальної відповідальності на ТОВ «Миколаївський глиноземний завод» було розроблено карту стейкхолдерів та рекомендовано впровадження департаменту з корпоративної соціальної відповідальності. Карта стейкхолдерів дозволяє залучити об'єктивний найважливіший ресурс з погляду соціальної стратегії - довіру споживачів, що є підґрунтям зростання попиту на продукцію підприємств. Вона є складовою репутаційного капіталу, який тривало розвивається за допомогою послідовних зусиль і сприяє зростанню фінансових показників підприємства. Оскільки зростання довіри пов'язане з поширенням інформації про соціальну та екологічну активність підприємства, PR-комунікаціями, то чим вище ступінь довіри стейкхолдерів до фірми, тим вище попит на

вироблену продукцію, а значить тим сильніше і стійкіше її конкурентні переваги. Департамент з корпоративної соціальної відповідальності вирішить ряд проблем для підприємства, а також підвищить інвестиційну привабливість до нього та створить сприятливу іміджеву політику.

Рис. 3 Організаційна структура департаменту з корпоративної соціальної відповідальності

Розробка автора

Можливу організаційну структуру такого департаменту представимо на рис.3. Представлена організаційна структура є типовим прикладом, однак у кожному конкретному випадку на підприємстві при організації роботи департаменту з корпоративної соціальної відповідальності варто виходити із власної організаційної структури, можливостей, у тому числі ресурсних та інформаційних тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Щорічно кількість підприємств в Україні, що впроваджують корпоративну соціальну відповідальність збільшується. Але на сьогоднішній день, не встановлено відповідальності підприємств за невиконання основних завдань корпоративної соціальної

відповідальності, що призводить до погіршення впровадження, розуміння сутності та вимог виконання цього виду діяльності.

Економічні результати упровадження КСВ-програм для ТОВ «Миколаївський глиноземний завод» оцінюються скороченням витрат, підвищенням ефективності, зменшенням ризиків, створенням додаткової вартості тощо. Соціальні - як похідна та результат упровадження КСВ-програм (формування свідомих громад, взаємозв'язки з місцевими громадами, продуктивність персоналу). Їх можна згрупувати альтернативно: за типовою структурою соціального розділу стратегії (кадрова політика; якість надаваних послуг; соціальні програми для працівників; благодійність і спонсорство; зобов'язання щодо акціонерів; програми навчання персоналу) або за походженням (економічні, соціальні, екологічні). Розроблені індикатори оцінки корпоративної соціальної відповідальності для вітчизняних машинобудівних підприємств, розподілені на основні та додаткові, згруповані ієрархічно за природою індикатору та об'єктом впливу.

Література:

- 1. Грішнова О. Соціальна відповідальність бізнесу: сутність, значення, стратегічні напрями розвитку в Україні / О. Грішнова // Україна: аспекти праці. - 2010. - № 7. - С. 3-8.*
- 2. Указ Президента України «Про корпоратизацію підприємств»: від 15 червня 1993р. № 210/93 [Електронний ресурс] // Адміністрації Президента України. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/210/93>. - Назва з екрана. - Доступно на 24.06.2015*
- 3. Аналітичний звіт «Про стан і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні» [Електронний ресурс] / Державна служба України з питань регуляторної політики та*

розвитку підприємництва.-Київ. - 2014. - 40 с. - Режим доступу: <http://www.dkrp.gov.ua/info/3226>. - Назва з екрана. – Доступно на 24.06.2015.

4. Державна служба Статистики України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

5. Соціальна відповідальність бізнесу: розуміння та впровадження. - К.: Видавнича компанія "KIT", 2005. - 48 с.

6. Крамаренко І.С. Стан інвестиційної діяльності України в умовах економічної нестабільності / І.С. Крамаренко// Економіка і суспільство.- 2016.- №2.- С.107-113

7. Крамаренко І.С. Проблеми реалізації стратегії економічного та соціального розвитку України // матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю [«Стратегії, проблеми та регулювання економічних систем в умовах макроекономічної нестабільності»], (Миколаїв, 18-19 березня 2016 року) / Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини ВНЗ Університет «Україна». - Миколаїв: ММІРЛ ВНЗ Університет «Україна», 2016. - С.89-91

References:

1. Ghrishnova O. Socialjna vidpovidaljnistj biznesu: sutnistj, znachennja, strateghichni naprjamj rozvytku v Ukrajinj / O. Ghrishnova // Ukrajinaj: aspekty pracj. - 2010. - № 7. - С. 3-8.

2. Ukaz Prezydenta Ukrajinj «Pro korporatyzaciju pidpryjemstv» : vid 15 chervnja 1993r. № 210/93 [Elektronnyj resurs] // Administracijj Prezydenta Ukrajinj. - Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/210/93>. - Nazva z ekrana. - Dostupno na 24.06.2015

3. Analitchnyj zvit «Pro stan i perspektyvy rozvytku malogho ta serednjogho pidpryjemnyctva v Ukrajinj» [Elektronnyj resurs] / Derzhavna sluzhba Ukrajinj z pytanj rehuljatornoji polityky ta rozvytku

pidprijemnyctva.-Kyjiv. - 2014. - 40 s. - Rezhym dostupu: <http://www.dkrp.gov.ua/info/3226>. - Nazva z ekrana. – Dostupno na 24.06.2015.

4. *Derzhavna sluzhba Statystyky Ukrainy [Elektronnyj resurs]. - Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>*

5. *Socialjna vidpovidalnistj biznesu: rozuminnja ta vprovadzhennja. - K.: Vydavnycha kompanija “KIT”, 2005. - 48 c.*

6. *Kramarenko I.S. Stan investycijnoji dijalnosti Ukrainy v umovakh ekonomichnoji nestabilnosti / I.S. Kramarenko// Ekonomika i suspiljstvo.- 2016.- №2.- S.107-113*

7. *Kramarenko I.S. Problemy realizaciji strateghiji ekonomichnogho ta socialnogho rozvytku Ukrainy // materialy Vseukrajinsjkoji naukovopraktychnoji konferenciji z mizhnarodnoju uchastju [«Strateghiji, problemy ta rehuljuvannja ekonomichnykh system v umovakh makroekonomichnoji nestabilnosti»], (Mykolajiv, 18-19 bereznja 2016 roku) / Mykolajivskij mizhregionalnyj instytut rozvytku ljudyny VNZ Universytet «Ukrajina». - Mykolajiv: MMIRL VNZ Universytet «Ukrajina», 2016. - S.89-91*

UDC: 343.98

**FORENSIC RESEARCH AND EXPERTISE IN THE PROCEEDINGS,
ARBITRATION AND INTERNATIONAL ARBITRATION**

A. Fedchyshyn

Law Firm ONSTAN, Ukraine, Kyiv

The article deals with the modern concept of providing forensic research and expertise in the proceedings, arbitration and international arbitration. The expert opinion is an important source of evidence in criminal proceedings, arbitration and the arbitration court. The analysis of existing legal provisions to provide expert arbitration jurisdiction in Ukraine

and international legal regulations and proposed a mutually beneficial approach. Thesis there is determined questions that require deeper research.

Keywords: forensic examination, arbitration litigation expertise, destination expertise, the expert opinion process, expert activity in the arbitration proceedings, proceedings, arbitration and international arbitration.

Introduction. The efficiency of justice relies on the support of forensic research.

Without forensic examination as the main form of using expertise there can be no comprehensive, complete and objective investigation of criminal offenses. The expertise of forensic researchers allows to significantly enhance the quality of the investigation because of scientific explanation of the established facts and circumstances. At the present stage forensic examination became important evidence in the court proceedings.

Formation and development of the judicial expert study - the new independent science of forensic subject of many scientific works of literature. Forensic scientists of Ukraine, Russia and other CIS countries, in particular, the Kyiv School (T. Aver, O. Rossinska, M. Sehay, H. Prohorov-Lukin, V. Lysychenko, V. Honcharenko, N. Klymenko, A. Ischenko, P. Bilenchuk and others) recognized the forensic study as independent judicial branch of jurisprudence, but differed in the interpretation of its place in the other areas of legal knowledge.

The legislation in Ukraine is not defined approaches to the use of expertise of knowledgeable persons in the arbitration proceedings as a source of evidence.

Turning to the concept of "provision", it is considered what is provided by someone or something.

The verb "to provide" has several interpretations: a) to launch something in the required amount; b) to provide adequate facilities for life; c) make possible valid and real performance; d) fence. Studying in terms of providing maintenance, we can conclude that "provide" is the same as to "provide subjects by means of specific activities aimed at achieving the goals in front of him. The established targets cannot be achieved without such tools".

The question arises: on what is meant by these tools? Based on a general philosophical understanding, we can assume that these tools are the result of any purposeful activity. This result will become the tool itself only when it meets necessary conditions in order to allow one to achieve the goals he is facing

So the criminalistics (expert) activities are referred to as tools, because they are generated in the depths of criminalistics (the expert study) and are the result of activities carried out within the framework of science. This concept is the nature of the industry that corresponds to the field of knowledge.

The forensic (expert) tools may also be referred to as means of action. Forensic (expert) detection, investigation and prevention of crime (crimes) are:

- a certain "technique" that is specifically designed or adapted as objects, tools, instruments and appliances used in forensic practice;
- some of the technologies, processes, common techniques, methods and approaches, developed for the effective implementation of investigative (detective) action and expert research;
- specialist, i.e. "professional" received the necessary education in forensic (expert) sciences, acquired the necessary respective basic skills, constantly improving them, and thereby gains experience of this specific activity.

On the dissertation level the forensic accompanying of a problem of investigational practices is seen since 1984. In 1997, with the contribution of A. Ishchenko the guide was prepared for theses defended specialized scientific research entitled "Forensic accompanying of combating crime" [1, p. 72, 138].

The majority of researches is based on the fact that information provided is the best search and use information. Scientific and methodological support of investigation of crimes - is to create conditions for the implementation of science and technology in practice.

These issues are reflected in scientific works of V. Bahina, V. Lysychenko, I. Moutian and others. The problem of expert support received considerable spread in Russia. In Ukraine the provision of investigative and expert practices considered mainly in information, methodological, organizational and managerial aspects. They can be seen as the expert support.

Informational accompanying of the forensic research consists of the best search and use of the information necessary for expert research. Scientific and methodological support allows creating the conditions for the implementation of scientific and technological expertise in practice (testing, specification of the application, development of guidelines or instructions, training users and customers). Organizational and management services is in the process of implementation of expert opinion of coordination center, development and implementation in practice of law enforcement, scientific achievements and functions of their study, evaluation, and verification of implementation.

Today we can already speak of an expert insurance of crime investigation or trial, for examination as part of criminology has been developed significantly expanded its capabilities both on specific activities and as an institution, was the subject of an independent scientific

knowledge. It creates a general theory of judicial examination [2, p. 3]. Conditions that contributed to the creation of forensic expert study are:

- availability of empirical data of some genera (species) examinations and the creation of the basis of their individual theories;
- development of principles of methodological foundations, legal and institutional framework of different genera (species) forensic examination;
- the existence of intermediate theoretical development of some problems of legal expertise in monographs, methodical and scientific literature;
- continuous improvement of methods and techniques of expert research;
- the existence of a developed system of public and private research institutions in the various departments of the country, which coordinate their practical and scientific activity [3, p. 7].

Further, its formation requires a clear definition of its object and subject, conceptual bases of its methodology, which should be based on expert knowledge model and intersectional teaching them how ontologically-epistemological orientations [2, p. 740-761].

Institute of forensic research as a professional and systematic activity is becoming increasingly important in the proceedings. One of the main tasks of the Ministry of Justice of Ukraine is to provide the forensic support to judiciary system.

Expertise in Ukraine is departmental. Each agency has its own forensic institutions [3]. Today, the Ministry of Justice of Ukraine supervises six research institutions of forensic examination and their fifteen departments whose work aims to maximize the courts, law enforcement agencies, enterprises, institutions, organizations, objective forensics.

In terms of arbitration and international commercial arbitration, the burden of proof issues with experts, for the most part has no special regulation "is quite laconic"[4].

Arbitrators and arbitrators, mostly do not possess the necessary expertise. Although arbitrators and arbitrators have considerable experience of different practices (not just legal), they need help independent expert to decide the case. Within the regulations and rules of arbitration and international arbitration courts assessed value, which should provide expertise.

With the development of science and technology there can be no comprehensive, complete and objective investigation of criminal offenses without forensic examination as the main form of application expertise. They are enhances the judiciary by significantly by scientific explanation and interpretation of the studied facts and circumstances today.

The issue of dispute settlement arbitration may come from the fields of natural sciences and engineering, from accounting and economics, surveying and many other industries. Thus, the basic principles of a fair process (usually) require arbitrators assessment expert evidence any sphere of professional activity, using any range of specialized professional knowledge. And within regulations and rules, the tribunal when deciding how empowered to attract the expert and failure.

The expert opinion is an important source of evidence. The result of the work of the expert is formalized in a written document that reflects the content of his research and conclusions on the issues put before it by the parties or the investigating judge. For the expert as a form of evidence, it is essential that it:

- appears in the proceedings as a result of the study;
- comes from conscious individuals with certain expertise, without further investigation or hearing would be impossible;
- specially provided in compliance with procedure established by law;
- based on other evidence collected in the proceedings.

The expert opinion process in search of the truth, is a guide for arbitration and international commercial arbitration.

In practice common law arbitration proceedings to provide evidence there. Concept of different legal cultures diverge. A key role in modern international arbitration proceedings given the use of expertise of experts and expert opinion required to inform the tribunal of the key controversial issues [5, p.62].

Unlike other sources of evidence it contains knowledge of the facts and circumstances of interest to the investigation and trial.

Similar to "forensic accompanying", providing expert judgment can be defined as a system of "implementation in pre-trial and trial practice combat crime" expert knowledge and skills [6, p.27]. This system consists of subsystems of science expert, expert education and expert research methods.

Some criminologists (V. Kolomaksky Z. Udovenko and others) consider the provision of expert judgment rather narrowly, only as the necessary conditions for the use of expert knowledge. Other scientists have greatly extended the concept of "security", including the proper operation of such business, expanding the range of its facilities - consideration of criminal proceedings.

V. Lysenko believes that provision is a systematic design and implementation in practice of investigating crimes expert findings and its recommendations to optimize and improve the efficiency of detection, investigation, prevention of criminal offenses [7, p.7].

We believe that providing expertise is to ensure the process of investigating crimes, support of individual law enforcement agencies or their units and prevent criminal offenses.

Thus, expert support is a complex concept, aimed at increasing the effectiveness of investigations of offenses and their trial and characterized by a set of interrelated components:

1. The presence of his business expertise and skills (forensic medicine, psychiatry, psychology, criminology, physics, chemistry, computer science, etc.);
2. The practical implementation of these knowledge and skills by creating the necessary conditions for their implementation;
3. Methodological support systematic and standardized methods proven expert research;
4. Information provision of forensic examinations.

There is a positive position of A. Kudryavtseva, who wrote that "conducted expert cognition process and logical substantiation of forensic studies from the point of view of the acquired argumentation intellectual activity, psychological processes does not differ from the process of seeking truth in other industries, including, from activities of investigation of judge and from the search investigation and comments of evidence Criminal proceedings" [8, p.203].

The essence of the use of expertise arbitration tribunal dealing with the matter is to analyze the knowing person - an expert on the instructions of the arbitral tribunal granted for the disposal expert examination of material objects (documents, physical evidence) to establish evidence relevant for the proper resolution of the case.

According to Art. 43 of the Law of Ukraine "On arbitration courts", the arbitration court to ensure proper resolution of the dispute has the right to require the parties or one party to request the examination to clarify issues that require specialized knowledge, such as the court imposed the appropriate decision.

This provision of the content matches the rules of criminal, civil, administrative and economic procedural law. However, although it is the same, filling her legal content is different.

Most of the problems with the implementation of legislative provisions providing expert arbitration arise from the lack or inadequacy of relevant rules, which are caused by the special nature of the arbitration court as a body of private jurisdiction.

Regarding efficiency expert support to the process of proving the pre-trial investigation and in court, the process requires:

- study of the needs of the practical process of proving the pre-trial investigation of expert knowledge;
- the development, standardization and registration practices relevant to the needs of specific methods of examination;
- experimental verification carried developments;
- assessment of expert opinions and comparing them with other evidence in criminal proceedings;
- informing experts about new research that apply and test them in practice;
- the collection and compilation of data on the results of application and effectiveness of recommendations submitted to improve the efficiency expert research;
- improving the experience of experts and some types of forensic examinations remotely.

During the arbitration process often raises questions concerning complex or technical issues, construction, engineering, natural resources (number of disputes linked mainly with issues of production, sale and transportation of oil and gas), etc. In such disputes arbitrators have a great need for experts (specialists) and require their assistance to be able to understand the specific issues important for the case.

A professional expert opinion (in the form of a written report or testimony during questioning of experts), therefore, is an important part of the process of making decisions in the courts of arbitration.

Almost any activity can be the subject of expert research.

In criminal proceedings, arbitration and the arbitration court seeking "information that can guide him in search of the truth. Thus, expert opinion process in search of the truth, is guiding" [9, p.53].

The expert gives an opinion only on the basis of direct study of material objects or expertise on the basis of this study involving data obtained from the criminal proceedings or only on the basis of the case file. Loyalty conclusions using data contained in the interrogation and other written materials depends on the reliability of the information.

The conclusions of the expert to classify as follows:

- a) conclusions that are clear and precise. In such cases there is no need for interrogation expert (expert);
- b) findings that require explanations and additions during interrogation expert;
- c) expert opinions vary or terms used by experts are not clear.

So, expert opinion can be both incriminating and acquitting. Conclusions of expert can recognize guilt and deny the involvement in the offense committed. Thus, experts are divided into definitive - positive or negative, probable - positive or negative. Definitive expert conclusion is the evidence in criminal proceedings. Reliable conclusions are plausible character. Probable conclusion is not an evidence in criminal proceedings [10, 11 p.58], but can be used to form versions, as well as for the purposes of further research.

Evaluating expert opinion, the investigator (the court) has to take one of the following decisions:

- a) recognize the conclusion as full and reasonable and the evidence as credible and relevant to the proceeding;
- b) not to recognize the conclusion as clear or to deem it incomplete. If necessary, an additional research can be assigned or additional questioning of the expert can be demanded in order to explain or supplement his opinion;
- c) recognize the expert opinion as incomplete or causing doubts about his loyalty and where required to appoint a re-examination or conduct other proceedings in order to verify his conclusions.

Examination is an effective means to establish the circumstances of the criminal proceedings or proceedings.

Despite the consensual nature of arbitration [12], the burden of proof and credibility is always a priority of all stakeholders.

For IBA Rules of admissibility, relevance, materiality and relevance of evidence determines the arbitral tribunal [13, Article 9 Admissibility and assessment of evidence, p.14].

Based on the results of the study provided facilities, expert sets new, previously unknown facts or establish the facts about ascertain or provides estimates of the facts in light of special knowledge.

Thus, in the judicial practice and expert opinion alternative consideration (provided the correct address to the expert as authoritative persons) is increasingly becoming necessary in proving Law:

1. The argument should be valid regardless of the authority of the expert who supports it.
2. The expert is to be an authoritative source of industry, which includes research questions.
3. Survey questions should be exclusively within the competence of the expert.
4. The interpretation given to the expert of (expert task) must be correct.

5. Experts should be independent and impartial (in his judgment should not affect extraneous reasons such as financial interest, fear, intimidation, general and so on. Al.).

6. The expert study should be representative about the problem without changing the logical sequence and using improper methods to prove their assertion, not based on random statements.

The opinion of a forensic researcher is not a predetermined force and is not necessarily required for pre-trial investigation to lawyers, prosecutors or courts. Each subject of proof can disagree with the expert, but its disagreement must be motivated in the relevant procedural document, request, ruling, order or judgment of the court.

Conclusions. In domestic science devoted to the issue of arbitration, focuses on the concept of alternative proceedings. However, the problem of providing expert analysis of the institute arbitration method of resolving disputes remained unnoticed by scholars.

Historically legislation on international arbitration cases in many countries and much of the rules of arbitration and arbitration tribunals formed under the influence of legal traditions.

That, along with positive innovations arbitration legislation contains some inaccuracies and gaps related to regulating the appointment and expert research in the arbitration proceedings. It is essential to implement the principles of the arbitral tribunal, namely the rule of law, independence and submission only to the law.

Література:

1. *Іщенко А.В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів: [навч. посібник] / А.В. Іщенко, І.О. Ієрусалимов, Ж.В. Удовенко. – К.: Центр учбової літ., 2007. – 224 с.*

2. *Сегай М.Я. Судова експертологія — наука про судово-експертну діяльність/М.Я. Сегай // Вісник Академії правових наук України, №2 (33) №3 (34), 2003, с.740-761.*
3. *Клименко Н.І. Судова експертологія, Київ: ІнЮре, 2007. – 521 с.*
4. *Белоглазев А. Эксперты в международных условиях (в гражданских и уголовных судебных процессах, арбитражных и инвестиционных разбирательствах) / А. Белоглазев, Р. Хотова// – К.:Таксон, 2011. – 475 с.*
5. *Using the “hot tub” – how concurrent expert evidence aids understanding issues Steven Rares*. p.2 [http:// jca.asn.au / wpcontent / uploads / 2013/11/P01_13_02_27-Rares-paper.pdf](http://jca.asn.au/wpcontent/uploads/2013/11/P01_13_02_27-Rares-paper.pdf)*
6. *Образцов В.А. Криминалистическое обеспечение предварительного расследования. В.А. Образцов. М: ВШ, 1992.*
7. *Лисенко В.В. Криміналістичне забезпечення податкової міліції (теорія і практика), К: Логос, 2004. – с.324*
8. *Кудрявцева А.В. Внутреннее убеждение эксперта и его роль в процессе экспертного исследования, А.В. Кудрявцева //Актуальные вопросы уголовного процесса современной России. Межвузовский сборник научных трудов, Уфа, 2003.*
9. *William W. Park. Arbitrators and Accuracy. Journal of International Dispute Settlement, Vol. 1, No. 1 (2010), pp. 25–53 doi: 10.1093/jnlids/idp004 PublishedAdvanceAccess January16,20 http://www.Arbitrationicca.org/media/0/12771033387160/ww_park_accuracy_and_arbitration.pdf*
10. *Потанін М.В. Судовий експерт як суб'єкт виявлення експертних помилок, М.В. Потанін // Друга міжнародна конференція, Сімферополь, 2014, с.83-87.*
11. *Лисенко В.В. Криміналістичне забезпечення податкової міліції (теорія і практика), К: Логос, 2004. – с.324*

12. *The Relevance of the Interests of Third Parties in Arbitration: Taking a Closer Look at the Elephant in the Room* Dr. Stavros Brekoulakis Rekoulakis .Doc 7/1/2009 113 (pp..1165-1188) p.1166

13. *IBA Rules on the Taking of Evidence in Internation Arbitration*: <http://www.ibanet.org/Document/Default.aspx>. DocumentUid.

References:

1. *Ishchenko A. Theory and practice of forensic support to the process of evidence in the investigation of crimes [teach. user] / A. Ishchenko, IO Iyerusalymov, J. V. Udovenko. - K: Center of educational years., 2007. - 224 p.*

2. *Segay M. Forensic expert study - the science of forensic activities / M.Ya.. Sega // Bulletin of the Academy of Sciences of Ukraine, №2 (33) №3 (34), 2003, s.740-761.*

3. *Klimenko NI Forensic expert study, Kyiv: InYure, 2007. - 521 p.*

4. *Belohlavek A. Experts in mezhdunarodnyh conditions (in hrazhdanskyh and uholovnyh sudebnyh process, and arbytrazhnyh of investment razbyratelstvah) / A. Belohlavek, R. Hotovo // - AK Tucson, 2011. - 475 p.*

5. *Using the “hot tub” – how concurrent expert evidence aids understanding issues Steven Rares*.p.2*
http://jca.asn.au/wpcontent/uploads/2013/11/P01_13_02_27-Rares-paper.pdf

6. *Obraztsov V.A. Krymynalystycheskoe Provision preliminary investigation. V.A. Obraztsov. M: Bill, 1992.*

7. *Lysenko V.V. Forensic providing tax police (theory and practice), K: Logos, 2004. - s.324*

8. *Kudryavtseva A. Vnutrennee persuasion expert and ego role in the process ekspertnoho Studies, A.V.Kudryavtseva // Actual questions uholovnoho process Modern Russia. Mezhvuzovskyy collections of the Scientific labor, Ufa, 2003.*

9. *William W. Park. Arbitrators and Accuracy. Journal of International Dispute Settlement, Vol. 1, No. 1 (2010), pp. 25–53 doi: 10.1093/jnlids/idp004 Published Advance Access January 16,20 http://www.Arbitrationicca.org/media/0/12771033387160/ww_park_accuracy_and_arbitration.pdf*
10. *Potanin, M.V. The court expert as an expert detect errors, NV Potanin// Second International Conference, Simferopol, 2014, s.83-87.*
11. *Lysenko V.V. Forensic providing tax police (theory and practice), K: Logos, 2004. - s.324*
12. *The Relevance of the Interests of Third Parties in Arbitration: Taking a Closer Look at the Elephant in the Room Dr. Stavros Brekoulakis Rekoulakis .Doc 7/1/2009 113 (pp..1165-1188) p.1166*
13. *IBA Rules on the Taking of Evidence in Internation Arbitration: [http://www.ibanet.org/Document/Default.aspx. DocumentUid.](http://www.ibanet.org/Document/Default.aspx?DocumentUid.)*

УДК: 343.98

**ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАНЬ У
ФУНКЦІОНАЛЬНІЙ СПРЯМОВАНOSTІ ПІДРОЗДІЛІВ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОДАТКОВОЇ МІЛІЦІЇ
УКРАЇНИ**

кандидат економічних наук, Федчишина В.В.

Університет Державної фіскальної служби України, Київ

Обґрунтовано основні заходи використання спеціальних економічних знань у функціональній спрямованості працівників підрозділів оперативно-розшукової діяльності податкової міліції України. Досліджено головні проблеми використання спеціальних економічних знань у боротьбі з податковими правопорушеннями, правильне розуміння експертних завдань. Визначено основні

напрямки функціонального призначення податкової міліції України та головні ознаки та мету використання спеціальних знань в оперативно-розшуковій діяльності, використання сучасних досягнень науки у галузі судової експертизи.

Ключові слова: використання спеціальних економічних знань, судова експертиза, податкові правопорушення, оперативно-розшукова діяльність податкової міліції України.

PhD in Economic, Wioleta Fedchyshyna Using special economic knowledge functional orientation units operational activities of the tax police Ukraine / University of the State Fiscal Service of Ukraine, Kyiv

The basic steps using special economic knowledge of units functional orientation of operational activities of the tax police Ukraine. Studied the main problems of the use of special economic knowledge in the fight against tax offenses, a proper understanding of expert missions. The main areas of functionality Tax Police of Ukraine and the main features and purpose of use of special knowledge in operational activities, the use of modern science in the field of forensics.

Keywords: the use of special economic knowledge, forensics, tax offenses Operational Activities Tax Police of Ukraine.

Вступ. На сучасному етапі боротьби з економічними правопорушеннями запобігання ухиленню від сплати податків є однією із складових загальнодержавної проблеми.

Враховуючи ієрархічність та багатовекторність судово-експертної діяльності, наукова проблема полягає у пошуку комплексної модернізації оптимальної моделі використання спеціальних економічних знань при здійсненні функціональної спрямованості підрозділів оперативно-розшукової діяльності податкової міліції України.

Метою статті є отримання нових наукових результатів щодо напрямів вдосконалення використання спеціальних економічних знань працівниками підрозділів оперативно-розшукової діяльності податкової міліції України.

Питання використання спеціальних знань, властивих виключно специфічній правовій сфері, досліджувалася відомими вченими Р.С. Белкіним [1, с. 217], А.Ф. Волобуєвим [2, с. 283–284, 333], А.А. Ейсманом і Е.В. Селіною [3, с. 8], А.А. Закатовим і Ю.Н. Оропай [4, с. 8], Б.В. Романюк [5, с. 21], М.Г. Щербаковським та О.О. Кравченко [6, с. 5]. Їх наукові погляди на визначення сутності, змісту та ознак спеціальних знань формують правильне розуміння експертних завдань.

В нинішніх умовах зростає значення боротьби з податковими правопорушеннями. Їх розкриття пов'язано із дослідженням змісту фінансово-господарських операцій і економічних показників, відомостей в документах бухгалтерського та податкового обліку.

Нові економічні умови господарювання потребують комплексного використання спеціальних економічних знань з різних підгалузей економіки для успішного розкриття та розслідування економічних правопорушень [7, с. 57].

В науковій літературі немає чіткого визначення функціонального призначення спеціальних економічних знань, які не є загальновідомими, в оперативно-розшуковій діяльності, хоча ця проблематика розглядалася К.В.Антоновим, І.В.Пиріг, І.М.Сорокотягіним, В.М.Юріним, та інші вченими.

У цьому напрямі досліджень наявна ціла низка проблем [8, 9].

Функція є одним із методів діяльності (має латинське походження від *functio* — зобов'язання, діяльність, призначення) [10], із

характерними складовими: діяльність, роль об'єкта в межах певної системи, робота, яка проводиться органом, значення чогось [11].

В практичній роботі і науковій літературі існує ряд проблем регулювання функціонального призначення діяльності підрозділів податкової міліції України, і оперативно-розшукових зокрема.

Податкова міліція, як визначено п. 348.1 ст. 348, ст.350 Податкового Кодексу України (ПКУ), складається із спеціальних підрозділів по боротьбі з податковими правопорушеннями, що діють у складі відповідних контролюючих органів, і здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, виконує оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну та охоронну функції.

Податкова міліція, в дотримання покладених на неї завдань, проводить відповідно до закону оперативно-розшукову діяльність, а також досудове розслідування в межах наданої законом компетенції, вживає заходів щодо відшкодування завданих державі збитків.

Визначення поняття оперативних підрозділів та їх співробітників, і податкової міліції зокрема, ані Кримінальним процесуальним кодексом, ані ПКУ не надано. У відповідності до ст. 41 КПК співробітники оперативних підрозділів під час виконання доручень слідчого, прокурора користується повноваженнями слідчого. Вони не вправі здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. Однак, хоча співробітники оперативних підрозділів на час виконання доручення на проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій і користується такими повноваженнями, процесуальною самостійністю слідчого вони не наділені. Щодо обов'язковості виконання доручень слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання оперативним

підрозділом. В дотримання норм КПК, співробітники оперативних підрозділів не вправі здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора (виключення складають підрозділи детективів та внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України). Характер взаємодії слідчого та оперативного підрозділу залежить від етапу кримінального провадження, виду вчиненого кримінальної правопорушення, осіб, котрі його вчинили, від стадії кримінального процесу, на якій відбувається взаємодія.

За диспозицією п.4 ст.38 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативним підрозділам податкової міліції для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності з дозволу слідчого судді в порядку, передбаченому КПК України, надано право витребувати документи та дані, що характеризують діяльність підприємств, установ, організацій, а також спосіб життя окремих осіб, підозрюваних у підготовці або вчиненні податкового правопорушення, джерело та розміри їх доходів, із залишенням копій таких документів та опису вилучених документів особам, в яких вони витребувані.

Тобто, законодавчо надано право оперативним працівникам звертатися за дозволом до слідчого судді через механізм тимчасового доступу до документів та даних, що характеризують діяльність підприємств, установ, організацій.

При цьому слід врахувати законодавчу колізійність, оскільки нормами чинного КПК такі права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, не визначені.

Ця суттєва проблема вирішена Вищим спеціалізованим судом України Узагальненням судової практики від 07 лютого 2014 року: слідчим суддям необхідно враховувати, що оскільки одним із

механізмів витребування документів і даних, передбачених КПК, є процедура тимчасового доступу до речей і документів, передбачених оперативні підрозділи мають право звертатися до слідчих суддів суду першої інстанції з клопотанням про тимчасовий доступ до таких документів згідно з правилами, встановленими ст.ст. 159 - 166 КПК, та з урахуванням специфіки суб'єктів оперативно-розшукової діяльності та мети її здійснення (зокрема, змісту та обґрунтування клопотання, додатків до клопотання, підстав для його задоволення тощо).

При цьому слідчому судді слід мати на увазі, що документи і дані, які не характеризують діяльність юридичної особи та спосіб життя окремих осіб, підозрюваних у підготовці або вчиненні злочину, чи джерела і розмір їх доходів, витребовуватися оперативними підрозділами не можуть. Зважаючи на те, що Законом України "Про оперативно-розшукову діяльність" та КПК України не регламентовано процедуру ініціювання відповідного клопотання, вирішувати це питання доцільно з урахування вимог ч. 6 ст. 9 КПК України.

Відповідно до покладених завдань основні функціональні призначеннями податкової міліції України у класичному варіанті реалізуються за взаємопогодженими напрямками:

1. Оперативне обслуговування економічних об'єктів, суб'єктів господарської діяльності та напрямків роботи. У процесі цієї діяльності добувається інформація про оперативну обстановку та здійснюється спостереження за її станом.

2. Пошукова робота, спрямованість якої визначається результатами діяльності по оперативному обслуговуванню. У процесі пошукової роботи виявляються особи і факти, які становлять інтерес для оперативного підрозділу податкової міліції.

3. Функція розслідування здійснюється оперативними працівниками у формі сприяння слідчому шляхом виконання доручень

про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, а також сприяння слідчому при здійсненні слідчих (розшукових) дій.

4. Попередження злочинів. Первинна інформація, що отримана та перевірена у процесі пошукової роботи про умови, що сприяють вчиненню податкових правопорушень та осіб, які потребують профілактичного впливу, реалізується за допомогою попереджувальних заходів, що включають загальну й індивідуальну профілактику, а також запобігання правопорушенням, що готуються.

5. Розкриття злочинів оперативним шляхом. Якщо під час повторного огляду первинної інформації вбачаються ознаки вчинення тяжких злочинів, але розкрити ці злочини слідчим шляхом важко, у рамках оперативно-розшукової справи проводяться комплексні заходи по документуванню злочинних дій осіб, які обгрунтовано підозрюються у вчиненні злочинів.

Отримання найбільш ефективних результатів при реалізації задач оперативно-розшукової діяльності необхідно досягнути правильним використанням процесуальних і оперативно-розшукових функцій.

Завданнями оперативно-розшукової діяльності, визначеним ст.1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривна діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави.

Одним з важливих чинників забезпечення об'єктивності правосуддя є використання сучасних досягнень науки у галузі судової експертизи.

Відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України, висновок експерта є одним з процесуальних джерел доказів.

Тобто, метою використання спеціальних економічних знань є здійснення заходів, направлених на поєднання сил, засобів, методів, інших наявних ресурсів оперативних підрозділів у боротьбі з податковими правопорушеннями.

З огляду на викладене можна визначити головну ознаку спеціальних знань в оперативно-розшуковій діяльності: сфера та мета їх використання окреслюється виконанням завдань оперативно-розшукової діяльності, тобто пошуку та фіксації фактичних даних про протиправні дії окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, та подальшого використання цих фактичних даних відповідно до ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Оперативно-розшукові підрозділи в процесі своєї діяльності проводять оперативно-розшукові заходи у відповідності із Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» і відомчими нормативно-правовими актами. Слідчий не вправі проводити такі заходи, а також не вправі бути присутнім під час їх проведення.

Працівник оперативного підрозділу податкової міліції України, який володіє знаннями, вміннями, навичками виявлення ознак фінансово-господарських правопорушень на основі економічної інформації, яка стала відома за результатами проведення оперативно-розшукової діяльності, є суб'єктом використання спеціальних економічних знань в оперативно-розшуковій діяльності під час виявлення податкових правопорушень.

Спеціальні економічні знання є одним з елементів арсеналу організаційних, процесуальних, тактичних та інших засобів, які використовуються працівниками оперативних підрозділів. Це зобов'язує до того, щоб їх зміст відповідав завданням і цілям кримінального судочинства [12, с. 22].

Термін «спеціальні економічні знання» є юридично значущим, оскільки припускає вирішення специфічних економічних питань щодо податкових правопорушень у сфері господарської діяльності. Економічні науки мають свій загальний предмет – економічні процеси і закономірності суспільної формації в цілому, різні напрямки тісно пов'язані між собою, створюючи цілісну систему.

В їх основі лежать професійний досвід та знання, використання методик та методичних рекомендацій проведення експертного дослідження.

Залежно від виду економічного чи податкового правопорушення доцільно залучати експерта, який володіє спеціальними економічними знаннями. Це здебільшого дає можливість отримати нові, мало відомі, або зовсім невідомі відомості, які мають суттєве значення для подальшої оперативно-розшукової діяльності. На думку Н.Я. Дондика, зіставлення неофіційних записів взаєморозрахунків з порівнювальними відомостями, актами інвентаризації, зведеними звітами, іншими бухгалтерськими документами може допомогти точніше встановити розміри збитку і правильно розмежувати матеріальну відповідальність окремих осіб [13, с. 66], документально та нормативно підтвердити заниження бази оподаткування.

Як зазначає В.В. Бірюков, незважаючи на різноманіття документів, способів їх виготовлення, копіювання, підробки, використання для цього матеріалів і засобів, методик дослідження документів і вирішування за їх допомогою завдань, сталими залишаються об'єкти

дослідження – документи як джерела криміналістично значущої інформації, а також закономірності відображення такої інформації [14, с. 23].

Враховуючи положення КПК України про обов'язковість виконання доручень слідчого, серед науковців є пропозиції щодо необхідності у визначенні заходів та удосконаленні діяльності працівників оперативних підрозділів у кримінальному провадженні, і, найперше, це вирішення проблеми щодо залучення оперативних працівників податкової міліції до проведення обшуків.

Тому, доцільно ст. 236 КПК доповнити нормою, що ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи може бути виконана слідчим, прокурором із залученням працівників оперативних підрозділів.

Необхідним залишається вирішення одного з найважливіших завдань: своєчасного і правильного використання спеціальних економічних знань цими підрозділами при виявленні і розкритті податкових правопорушень.

Використання спеціальних економічних знань є процесуальною дією, яка представляє собою проведення судовим експертом-економістом у визначеному законом порядку дослідження документів бухгалтерського та податкового обліку фінансово-господарських операцій з метою підтвердження фактичних даних щодо проведених операцій.

Висновки. Таким чином, успішне проведення оперативно-розшукової діяльності залежить не лише від процесуальної процедури її проведення, а й від правильного вирішення доцільності використання спеціальних економічних знань. Це дозволить уникнути помилок під час проведення оперативно-розшукової діяльності.

Література:

1. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. – М.: БЕК, 1997. – 341 с.
2. Волобуев А.Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Волобуев Анатолий Федотович. – Х., 2001. – 427 с.
3. Эйсман А.А. Заключение эксперта. Структура и научные обоснования / А.А. Эйсман. – М., 1967; Селина Е.В. Производство экспертизы по уголовным делам / Е. В. Селина. – Краснодар, 1996.
4. Закатов А.А. Использование научно-технических средств и специальных знаний в расследовании преступлений / А.А. Закатов, Ю.Н. Оропай. – К., 1980.
5. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Романюк Богдан Васильович. – К., 2002.– 222 с.
6. Щербаковский М.Г. Использование специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений / М.Г. Щербаковский, А.А. Кравченко. – Х.: Ун-т внутр. дел, 1999. – 78 с.
7. Клименко Н.І., Федчишина В.В. Судово-економічна експертиза: сучасний стан і актуальні питання / Клименко Н.І., Федчишина В.В. // Криміналістичний вісник. 2016, № 1 (25). С.56-61.
8. Степучекова В.К. Проблемы повышения эффективности судебно-экономических экспертиз // Внедрение достижений науки и техники в практику борьбы с преступностью: Тезисы республиканской конференции. Вильнюс, 1986. С. 329.
9. Шляхов А.Р. Актуальные задачи криминалистических, судебно-автотехнических и судебно-бухгалтерских экспертиз // Вопросы судебной экспертизы: Сб. науч. тр. Вып. 43. М., 1980. С. 21.

10. Лехин И.В. *Словарь иностранных слов / Лехин И.В.// Москва. Госиздат иностранных и национальных словарей, 1954, с.755.*
11. Ткачева Н.В. *Общенаучный аспект понятия «функция» // Уголовно-процессуальное законодательство в современных условиях: проблемы теории и практики. – М.: Волтерс, Клувер, 2010. – С. 111.*
12. Семенов В.В. *Спеціальні знання в розслідуванні злочинів : дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Семенов Віктор Васильович. – К., 2006. – 212 с.*
13. Дондик Н.Я. *Спеціальні бухгалтерські знання та їх застосування під час розкриття та розслідування бухгалтерських злочинів: монографія / Н.Я, Дондик // - К.: Атіка, 2007. – 144с.*
14. Бірюков В.В. *Криміналістичне документознавство: практ. посібник / В.В.Бірюков, В.В. Коваленко, Т.П. Бірюкова, К.М. Ковальов// - К.: Паливода А.В., 2007. – 332с.*

References:

1. *Belkin R.S. Krymynalystycheskaya Encyclopedia. - Moscow: BEK, 1997. - 341 p.*
2. *Volobuev A.F. Scientific basis of comprehensive investigation techniques lucrative crime in business: Dis. ... Dr. Legal. Sciences: 12.00.09 / Anatoly F. Volobuev. - H., 2001. - 427 p.*
3. *Eysman A. Conclusion expert. Structure and justification nauchnye / A.A. Eysman. - M., 1967; Selyna E.V. Production examination by uholovnym affairs / E.V. Selyna. - Krasnodar, 1996.*
4. *Zakatov A. Using scientific-technical and funds of special knowledge in the investigation of crimes / A.A. Zakatov, N. Oropay. - K., 1980.*
5. *Romaniuk B. Modern theoretical and legal problems using expertise in pre-trial investigation, dis. ... Candidate. Legal. Sciences: 12.00.09 / V. Romaniuk Bogdan. - K., 2002. - 222 p.*

6. Shyshkanov V.I. *Actual questions uholovnoho sudoproyzvodstva and krymynalystyky sovremennoho in terms of technical scientific progress: monograph.* - Irkutsk: Irkutsk State. University of them. A.A. Zhdanov, 1978. -190 p.
7. Klimenko N.I., Fedchyshyna V.V. *Forensic economic expertise: present situation and current issues / N.I. Klimenko, V.V. Fedchyshyna // Forensic Gazette. 2016, № 1 (25). S.56-61.*
8. Steputekova V.K. *Problems Increase of the effectiveness sudebno-examination ekonomycheskyh // Introduction dostyzyhenyy science and technics in practice struggle with prestupnostyu: Abstracts respublikanskoy conference. Vilnius, 1986. P. 329.*
9. Shlyakhov A.G. *Actual problem krymynalystycheskyh, sudebno-avtotehnycheskyh and sudebno-examination of the accounting // Questions sudebnoy examination: Sat. scientific. tr. Vol. 43. M., 1980. P. 21.*
10. Lehyn I.V. *Dictionary of Foreign words / Lehyn Y.V. // Moscow. State Publishing House Foreign natsyonalnyh and dictionaries, 1954, s.755.*
11. Tkachev N.V. *Obschenauchny aspect concepts "Function" // Uholovno-protsessualnoe Legislation in modern terms: the problem of theory and practice. - Moscow: Walters, Kluver, 2010. - S. 111.*
12. Semenov V.V. *expertise in the investigation of crimes: Dis. candidate. Legal. Sciences: 12.00.09 / Victor V. Semenov. - K., 2006. - 212 p.*
13. Dondyk N.Y. *Special accounting knowledge and their application in the detection and investigation of accounting crimes: Monograph / N.Y., Dondyk // - K: Atika, 2007. - 144Se.*
14. V. Biryukov *Forensic Documentation: RUF. manual / V.V. Biryukov V.V. Kovalenko, T.P. Biryukova, K.M.Kovalov // - K: Palyvoda A., 2007. - 332s.*

II. PEDAGOGICAL SCIENCES

УДК 37(051):005

ПРАВОВИХОВНА РОБОТА З МОЛОДДЮ В УМОВАХ ПЕДАГОГІЧНИХ ВНЗ УКРАЇНИ

кандидат історичних наук, доцент, Жалій Т.В.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка, Україна, Полтава

У статті висвітлюються основні форми та напрямки правовиховної роботи колективів викладачів в умовах педагогічних ВНЗ України. Аргументовано доводиться, що правовиховна діяльність колективів буде більш успішною й ефективною за умов потужної правоосвітньої роботи, яка можлива лише у разі включення низки правознавчих курсів у освітні програми середньої та вищої шкіл з відповідною (достатньою) кількістю годин із обґрунтованим й оптимальним місцем у структурно-логічній схемі підготовки фахівців.

Ключові слова: правовиховна робота, правовоосвітня діяльність, правова компетентність.

PhD in History, T. Zaliy Law activity work with youth in the conditions of pedagogical universities in Ukraine / Poltava National V.G. Korolenko Pedagogical University, Ukraine, Poltava.

The article highlights the main forms and directions law activity of teachers in terms of pedagogical universities in Ukraine. It argued and proved that law activity teams will be more successful and effective in the conditions of powerful law activity work, which is possible only in the case of inclusion of a number of jurisprudential courses in educational programs of secondary and higher schools with an appropriate (sufficient) amount of hours of sound and the best place in the structural-logical circuit training.

Keywords: law activity work, law education activities, law competence.

Вступ. В умовах військових дій в Україні, значної кількості випадків порушення правових норм суб'єктами міжнародного права, порушення територіальної цілісності нашої держави й загрози її національному суверенітету, правове виховання молоді є необхідним і важливим напрямком діяльності юристів, педагогів, учителів. Ця тема не нова для наукових публікацій у країнах пострадянського простору. У період незалежної України велика кількість досліджень присвячена окресленим питанням (Н. Гуменюк, Т. Жалій), однак у складних суспільно-політичних умовах, в які зараз перебуває українське суспільство, це аспекти набувають особливої актуальності [1-3]. Основним підзаконним актом, у якому висвітлюються основні напрямки правового виховання молоді, є «Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді» від 16 червня 2016 року [4].

Формулювання мети та завдань статті. У статті розкриваються основні форми й напрямки правовиховної роботи з молоддю в умовах педагогічних вищих навчальних закладів України (на прикладі Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка).

Виклад основного матеріалу статті. Оскільки головною метою правового виховання є формування правової компетентності сучасних молодих осіб, у педагогічних ВНЗ його підвиди визначаються такі: громадянське, патріотичне, національне, котрі є складовими єдиного й цілісного напрямку – правового виховання. Правовиховна діяльність у педагогічному виші відбувається на основі «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді», де визначаються пріоритети правового виховання: «Серед виховних

напрямів сьогодні найбільш актуальними виступають патріотичне, громадянське виховання як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть державу (*patria*) як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін» [4].

У педагогічних вищих навчальних закладах України, де здійснюється підготовка майбутніх учителів, особлива увага приділяється правовому вихованню молоді. У Полтавському національному педагогічному університеті імені В.Г. Короленка така діяльність ініціюється колективом кафедри правознавства за підтримки й сприяння виховного відділу вишу. У даній науковій розвідці поділимося досвідом проведення «Всеукраїнського тижня права» у грудні цього року. Серед масових і популярних виховних заходів слід відзначити «Калейдоскоп найдивніших законів світу» (виставка-презентація), екскурсію до Музею історії внутрішніх справ Полтавщини, правовий захід «Метаплан» (обговорення екскурсії до call-centr ГУ Національної поліції в Полтавській області). З використанням принципу змагальності проводився конкурс майбутніх афоризмів (авторських висловів) на правозахисну тематику. Необхідною умовою їхнього проведення є наявність положення, де визначаються умови проведення, учасники, результат заходу. Серед традиційних виховних заходів відзначаємо такі: лекція з елементами рольових ігор на тему «Проблеми гендерної рівності в Україні», лекція з елементами «SWOT-аналізу» для учителів правознавства Полтавської області на тему «Правове забезпечення дотримання

прав людини в Україні», інтерактивна дискусія на тему «Права і свободи людини в Україні: альтернативність пріоритетів і багатовекторність перспектив», лекція з елементами PRO-сування книги на тему «Конституційні засади гуманітарної політики України». У ході проведення таких заходів були дотримані стандартні структура й зміст навчальних занять, однак кожен із них вирізнявся своєю специфікою, наприклад, використання елементів PRO-сування передбачають рекламну кампанію з її популяризації, тому цей методичний прийом був використаний для роботи з Основним Законом – Конституцією України. У ході проведення заходу студенти не лише «рекламують» норми Основного Закону, а й здійснюють аналіз правових ситуацій з приводу порушення прав людини із власного досвіду, коментують вислови відомих юристів та правозахисників, а насамкінець висловлюють свою позицію про «ідеальне майбуття українців» у вигляді стилізованого міні-флешмобу «Права людини – понад усе».

Нетрадиційними формами проведення заходів можна вважати «Дефіле» «дайджест правозахисників» (зустріч із представниками державних установ, котрі здійснюють правоосвітню діяльність), воркшоп з елементами буккроссингу для учителів правознавства Полтавської області на тему «Демократія в школі», воркшоп з елементами буккроссингу для заступників деканів на тему «Демократія в освіті», полілог з елементами квесту на тему «Демократія в світі». Ці форми є порівняно новими й не лише можуть бути вдалою формою активізації пізнавальної діяльності студентів, колег, учителів, а й сприяють формуванню різних підвидів правових компетенцій, роботі в команді, висловлення власної точки зору та її аргументація й уміння почути думки іншої особи.

Досить поширеним у закладах освіти є перегляд документальних та художніх фільмів та їхнє обговорення. Одним із можливих варіантів такої форми правового виховання є «Мозаїка фільмів на правозахисну тематику з елементами методу «Діаграма Венна». Студенти нашого університету разом із викладачами й тьюторами переглянули серйозні фільми на правозахисну тематику та провели їхній аналіз за допомогою методу «Діаграма Венна». Учасникам заходу для преегляду було запропоновано документальні фільми «Ротація», «Нові герої», «Південний кордон». Вони співпереживали героям фільму, котрі не з власної волі стали свідками подій російсько-української війни, однак всіх зусиль і зараз докладають для встановлення миру в нашій державі. І викладачі, й студенти були суголосні в тому, що тільки завдяки творчій співпраці, любові до навчання, креативному мисленню й нетрадиційним методам навчання можна задовольнити попит на освітні послуги сучасного вимогливого абітурієнта. І лише завдяки підтримці держави й належного фінансування вищої школи можливий подальший прогресивний поступ національної системи та її включення в міжнародні освітні стандарти.

Окремим напрямком діяльності колективу кафедри правознавства є співпраця з профільними кафедрами інших ВНЗ, проведення спільних заходів з Полтавським обласним центром перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій, Головним територіальним управлінням юстиції у Полтавській області Міністерства юстиції України, центрами надання безоплатної правової допомоги.

Висновки. Підбиваючи підсумок, вкажемо, що правовиховна діяльність колективів буде більш успішною й ефективною за умов

потужної правоосвітньої роботи, яка можлива лише у разі включення низки правознавчих курсів у освітні програми середньої та вищої шкіл з відповідною (достатньою) кількістю годин із обґрунтованим й оптимальним місцем у структурно-логічній схемі підготовки фахівців. Правова освіта й правове виховання сьогодні є вимогою та потребою сьогодення і потребує належної державної підтримки, а для цього необхідне розуміння важливості виховання правової компетентності у молодих людей, рис громадянськості, патріотизму, небайдужості до долі своєї громади, країни. Це уможливить подальших прогресивний поступ України, включення її до європейської й міжнародної освітніх систем, реальну можливість становлення країни як демократичної, правової, соціальної, суверенної й незалежної держави.

Література:

- 1. Гуменюк Н. Система правової освіти та виховання учнів [Текст] / Н. Гуменюк // Директор школи. – 2012. – № 9. – С. 14-20.*
- 2. Жалій Т.В. Європейський день боротьби з торгівлею людьми в системі правоосвітньої та правовиховної роботи ВНЗ України // Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ у процесі євроінтеграції: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпропетровськ, 27–28 листопада 2015 р. – Дніпропетровськ: У 2 частинах. Дніпропетровський гуманітарний університет, 2015. – Частина II. – С. 83 – 86.*
- 3. Жалій Т.В. Міжнародний день толерантності в системі правової освіти й правового виховання ВНЗ України // Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie Prava a slobody cloveka obcana mechanismus ich implementacie a ochrany roznych oblastiach prava. – Bratislava, 2014. – С. 47 – 49.*

4. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді, затвердженою наказом Міністерства освіти і науки України від 16. 06. 2015 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/usinovivni/novini/2015/06/16/naczionalno-patriotichne-vixovannya>.

References:

1. Humenyuk N. *Systema pravovoyi osvity ta vykhovannya uchniv [Tekst] / N. Humenyuk // Dyrektor shkoly. – 2012. – № 9. – S. 14-20.*
2. Zhaliy T.V. *Yevropeys'kyy den' borot'by z torhivleyu lyud'my v systemi pravoosvitn'oyi ta pravovykhovnoyi roboty VNZ Ukrayiny // Pravo, derzhava ta hromadyans'ke suspil'stvo v umovakh systemnykh reform u protsesi yevrointehratsiyi: Materialy mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi, m. Dnipropetrovs'k, 27–28 lystopada 2015 r. – Dnipropetrovs'k: U 2 chastynakh. Dnipropetrovs'kyy humanitarnyy universytet, 2015. – Chastyna II. – S. 83 – 86.*
3. Zhaliy T.V. *Mizhnarodnyy den' tolerantnosti v systemi pravovoyi osvity y pravovoho vykhovannya VNZ Ukrayiny // Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie Prava a slobody cloveka obcana mehanizmus ich implementacie a ochrany roznych oblastiach prava. – Bratislava, 2014. – C. 47 – 49.*
4. *Kontseptsiya natsional'no-patriotychnoho vykhovannya ditey ta molodi, zatverdzenoyu nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny vid 16. 06. 2015 r. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://mon.gov.ua/usinovivni/novini/2015/06/16/naczionalno-patriotichne-vixovannya>.*

УДК 378.09.015.31 : 61

**ДІАГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ВИЗНАЧЕННЯ
РІВНІВ СФОРМОВАНOSTІ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ
СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ**

Трегуб С.Є.

Класичний приватний університет, Україна, Запоріжжя

Обґрунтовано використання діагностичного інструментарію для визначення рівнів сформованості професійної культури спілкування студентів-медиків в процесі фахової підготовки вищих медичних навчальних закладів України. Висвітлено науково-діагностичні підходи до виявлення рівнів сформованості професійної культури спілкування майбутніх лікарів. Проаналізовано ефективність педагогічних умов формування професійної культури спілкування майбутніх лікарів у процесі експериментальної перевірки. Підкреслено доцільність використання діагностичних заходів дослідження щодо визначеності рівнів сформованості професійної культури спілкування майбутніх лікарів під час фахової підготовки.

Ключові слова: анкетування, діагностичні методи, культура спілкування, майбутні лікарі, мовлення, рівні сформованості, фахова підготовка.

S. Tregub Diagnostic facilities determining the levels of professional culture's communication formation of future doctors / Classic Private University, Ukraine, Zaporozhye

It justifies the use of diagnostic facilities to determine the levels of professional culture's communication formation of the medical students in the process of professional training of higher medical educational institutions of Ukraine. It is determined the scientific-diagnostic

approaches to the identification of the levels of professional culture's communication formation of future doctors. It is evaluated the effectiveness of implemented experimental verification of pedagogical conditions of professional culture's communications formation of future doctors. It is underlined the importance of diagnostic procedures and research on the determination of levels of professional culture's communication formation of the physicians during the training.

Key words: medical student, diagnostics, professional culture's communication, diagnostic methods.

Вступ. Розвиток педагогічної теорії та рівень наукових розвідок у педагогіці безпосередньо залежать від правильного вибору й цілеспрямованого використання методів дослідження, що допомагають відстежити певні процеси та явища в контексті освітньої парадигми, здійснити їх кількісно-якісний аналіз, зробити достовірні висновки, сформулювати певні методичні рекомендації.

У царині педагогічних досліджень науковці послуговуються цілою системою діагностичних методів як необхідним інструментарієм освітніх технологій. Методи педагогічної діагностики у ВНЗ допомагають вивчати й досліджувати індивідуальні особливості студентів, рівні сформованості у них знань, умінь, навичок в межах фахової компетентності, професійної культури спілкування, системи моральних цінностей тощо.

Вимоги сучасного інформаційного суспільства до фахівців кожної сфери, зокрема майбутніх лікарів, зумовлюють необхідність формування у студентів, професійної культури спілкування, що допомагає їм вирішувати фахові проблеми, використовуючи секрети співробітництва й майстерності діалогічної взаємодії. Тому проблема розробки діагностичного інструментарію для визначення рівнів

сформованості професійної культури спілкування майбутніх лікарів є актуальною.

Питанням педагогічної діагностики присвятили свої праці вітчизняні й зарубіжні вчені, зокрема Бітінас Б.П. [1], Бойко В.В. [2], Давидова Л.Н. [3, с. 123–127], Інгенкамп К. [4], Магомед-Эминов М.Ш. [5], Максимов В.Г. [6], Снайдер М. Підласий І.П. [7], Цехмістрова Г.С. [8, с. 129] та ін.

Поняття «діагностика» (від грец. *diagnostikos* – здатний розпізнавати) – запозичене з медицини. Діагностика як компонент структури освітньої програми полягає в корекції педагогічного процесу [9].

Педагогічна діагностика має різні тлумачення: передумова оптимізації процесу індивідуального навчання; засіб забезпечення точного визначення результатів навчання спрямований на вирішення триєдиного завдання: 1) оптимізувати процес навчання; 2) забезпечити правильне визначення результатів навчання; 3) звести до мінімуму помилку при виборі спеціалізації навчання (Інгенкамп К. [4, с. 8–9]); різновид пізнання, який підкоряється загальним методологічним вимогам гносеології; оцінка та вимірювання внутрішнього стану досліджуваного об'єкта за визначеними ознаками і критеріями, причому особливістю педагогічного діагностування є дослідження об'єкта з позицій не лише пізнання, але і його перетворення, вдосконалення (Давидова Л.М. [3, с. 123–127]); «отримання інформації про стан та розвиток процесу навчання, виявлення умов, досягнень і недоліків цього процесу, визначення шляхів підвищення його ефективності та вдосконалення підготовки фахівців відповідно до поставленої мети» (Цехмістрова Г.С. [8, с. 129]); «система технологій, засобів, процедур, методик і методів висвітлення обставин, умов та факторів функціонування педагогічних

об'єктів, перебігу педагогічних процесів, встановлення їхньої ефективності та наслідків» (Підласий І.П [7, с. 10]). Головною сутністю і призначенням прогнозування є набуття випереджальних знань. [7, с. 20–21].

Як зазначають Максимов В.Г. [6] і Підласий І.П. [7], поєднання педагогічної діагностики з самоконтролем сприяє реалізації виховної функції діагностики, формує у студентів реалістичну самооцінку, навчає їх методам самостійного аналізу власних можливостей і досягнень; окрім того, активна участь студентів у діагностичній діяльності сприяє їхньому позитивному відношенню до діагностичних процедур, що, в свою чергу забезпечує підвищення точності й інформативності діагностичних даних; за таких умов зростає довіра студентів до результатів інтерпретації результатів діагностики, до тих порад, що формуються в її контексті [7].

Під діагностичною діяльністю розуміють процес, під час якого (з використанням діагностичного інструментарію або без нього), дотримуючись необхідних наукових критеріїв якості, педагог спостерігає за учнями та проводить анкетування, опрацьовує результати спостережень й опитувань і повідомляє про отримані результати з метою описати поведінку, пояснити їхні мотиви або передбачити поведінку в майбутньому [1].

Проте, незважаючи на численну кількість наукових розвідок проблеми педагогічної діагностики, окремі її аспекти, зокрема специфіка діагностичного інструментарію визначення рівнів сформованості професійної культури спілкування майбутніх лікарів, ще потребують додаткової уваги дослідників.

Формулювання мети статті та завдань. Метою статті є розкриття можливостей діагностичного інструментарію для

визначення рівнів сформованості професійної культури спілкування майбутніх лікарів у процесі фахової підготовки.

Для реалізації мети було поставлено завдання:

– висвітлити наукові підходи до діагностики професійної культури спілкування у майбутніх лікарів;

– визначити рівні сформованості, критерії та показники професійної культури спілкування у майбутніх лікарів;

– проаналізувати динаміку розвитку професійної культури спілкування у студентів під час навчання у вищому медичному навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу статті. Лікар – особлива професія, в основі якої – поєднання розуму, професійної компетентності, раціоналізму, професіоналізму, високих моральних чеснот і гуманізму, а функції та завдання цієї діяльності детермінують пошук засобів розвитку клінічного мислення, вміння бачити проблеми хворої людини, починаючи з етапу професійного самовизначення й навчання в медичному ВНЗ.

Упровадженню будь-яких формувальних заходів у педагогічний процес передуює діагностика, що уможлиблює його вдосконалення та оптимізацію. Діагностика професійної культури спілкування у майбутніх лікарів передбачає використання різних форм контролю, накопичення статистичних даних, їхній аналіз, рефлексію тощо. Педагогічна діагностика в контексті нашого дослідження полягала: у виявленні рівня знань культури спілкування, мовленнєвих умінь студентів в межах професійної діяльності медика та навичок вербальної діалогічної взаємодії; в аналізі ефективності організаційно-педагогічних умов перебігу процесу формування професійної культури спілкування майбутніх лікарів; у визначенні внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на цей процес; в

корекції й подоланні помилок та недоліків; у прогнозуванні можливостей удосконалення процесу навчання загалом і особистісного та професійного розвитку студентів зокрема.

У процесі дослідження відповідно до завдань констатувального експерименту було визначено критерії сформованості професійної культури спілкування майбутніх лікарів. Так, згідно з мотиваційним критерієм проводилася діагностика майбутніх лікарів за такими показниками: мотив на успіх у будь-якій діяльності, в тому числі професійно-лікарняній; спрямованість на життєдіяльність з позиції психотерапевтичної підтримки хворого (емпатію). З метою виявлення мотивів до виконання будь-якої діяльності студентам медикам було запропоновано модифікований Магомед-Еміновим М.Ш. [5] тест-опитувальник Мехрабіана А. – для вимірювання мотивації досягнення, призначений для діагностики двох узагальнених стійких мотивів особистості: мотиву прагнення до успіху та мотиву уникнення невдачі. Проведене опитування дало змогу з'ясувати, який з цих двох мотивів домінує у студента: на констатувальному етапі експерименту першому мотиву віддали перевагу 32% опитуваних, другому – 68% реципієнтів.

У результаті повторної діагностики мотиваційного критерію, після впровадження формувальних заходів (проблемні лекції, тренінги та індивідуальні уроки на тему професійної культури спілкування, розробка індивідуальної та колективної програм професійного й особистісного самовдосконалення мовленнєвої культури, обговорення програм самоаналізу та індивідуального професійного саморозвитку студентів) спостерігалася позитивна динаміка: мотиву прагнення до успіху перевагу віддали 89% майбутніх лікарів, а мотиву уникнення невдачі – 11% учасників експерименту.

Окрім того, тест-опитувальник Мехрабіана А. нами було адаптовано до професійної підготовки саме майбутніх лікарів і з допомогою авторської модифікації встановлено наявність і пріоритетність професійно орієнтованих мотивів у студентів-медиків. Так, за підсумками опитування на констатувальному етапі педагогічного експерименту з'ясувалося, що мотив до успіху в лікарській діяльності зафіксували 47% опитуваних студентів; наявність мотиву уникнення невдачі засвідчили 49% майбутніх лікарів, 4% учасників опитування не визначилися з відповіддю.

Після формувальних заходів, спрямованих на успішну мотивацію студентів-медиків (комплекси вправ на розвиток уміння стимулювати й підтримувати пацієнтів у майбутній професійній діяльності; конфліктні завдання з лікарської практики; інформаційні години кураторів «Щасливий лікар – професіонал у культурі спілкування», «Мультимедійні презентації науково-дослідних проектів та їх захист», науковий обмін думками зі студентами зарубіжних і вітчизняних медичних ВНЗ тощо) – кількісні показники змінилися (мотив до успіху в лікарській діяльності продемонстрували 93% старшокурсників, 7% опитуваних позначили мотив уникнення невдачі у професійній діяльності лікаря).

Для виявлення самоконтролю в спілкуванні ми застосовували тест, розроблений американським психологом Снайдером М. [11]. Діагностика рівня професійної культури спілкування майбутніх лікарів за комунікативним критерієм на констатувальному етапі дала змогу зробити висновок про слабку сформованість знань з комунікативної культури, самоконтролю в спілкуванні та вмінні слухати (високий рівень виявлено у 12% учасників опитування, середній – у 37% студентів, у решти – низький рівень).

Після впровадження в освітній процес майбутніх лікарів спецкурсу «Основи формування професійної культури спілкування майбутнього лікаря» суттєво змінилися кількісні показники, що засвідчило якісні зміни в цьому процесі: 34% учасників експерименту продемонстрували високий рівень сформованості у них професійної культури спілкування, 62% студентів – середній і лише 4% опитуваних показали низький рівень.

У процесі діагностики навичок комунікативної толерантності (за методикою Бойка В.В. [2]) виявлено наявність у 7% майбутніх лікарів комунікативних бар'єрів під час спілкування. Результати констатувального експерименту засвідчили високий рівень комунікативної толерантності у 16% учасників опитування, середній – у 45% студентів, у 39% опитуваних – низький рівень. Завдяки впровадженню формувальним заходам (організація професійних дискусій «Лікувальні можливості КПС», «Що означає звернення до тебе «Стань лікарем!») кількісно-якісні показники суттєво покращилися: 56% учасників експерименту засвідчили високий рівень сформованості у них професійної культури спілкування, 44% студентів – середній; з низьким рівнем толерантності майбутніх лікарів виявлено не було.

Діагностика рівня комунікабельності (тест Ряховського В.Ф. [12], модифікований Слухенською Р.В. [13]) та наявності навичок, необхідних для вдосконалення професіоналізму при здійсненні фахової діяльності майбутніми лікарями на констатувальному етапі виявила такі показники: 15% реципієнтів – носії високого рівня, 37% опитуваних – середнього, 48% – низького.

Після впровадження формувальних заходів (робота постійно діючого семінару «Культура спілкування як цінність професіоналізму лікаря», майстер-класи «Педагогічна майстерність викладача у

формуванні мовної особистості», тренінги «Комунікативна взаємодія лікарів у процесі професійної діяльності») спостерігалася позитивна динаміка: у 28% студентів виявлено високий рівень комунікабельності, у 69% – середній, до 3% знизився низький рівень.

Висновки. Отже, загальний рівень сформованості професійної культури спілкування лікарів у процесі фахової підготовки в експериментальній групі після завершення формувального етапу експерименту значно підвищився, що підтверджується такими кількісними показниками: високий рівень мають 26%, середній – 70%, низький – 4%. Це свідчить і про ефективність організаційно-педагогічних умов, що забезпечували ефективність процесу формування професійної культури спілкування майбутніх лікарів у процесі фахової підготовки: 1) збагачення викладачів медуніверситету досвідом формування у майбутніх лікарів професійної культури спілкування через участь у семінарах, наукових конференціях, тренінгах, майстер-класах; 2) спрямування дисциплін гуманітарного циклу на вдосконалення професійної культури спілкування майбутніх лікарів шляхом упровадження інтерактивних методів навчання; 3) забезпечення мотивації майбутніх лікарів до ефективної професійно орієнтованої мовної комунікації засобами інтерактивної педагогічної взаємодії; 4) встановлення гуманістичних міжособистісних комунікативних зв'язків через моделювання професійно орієнтованого освітнього середовища в медичному ВНЗ; 5) активізація професійного саморозвитку майбутніх лікарів у процесі позааудиторної роботи. Чинниками активізації мовленнєвого аспекту професійної культури лікаря є: внутрішні (мотивація успішної діяльності, природні комунікативні здібності студента, прагнення майбутніх лікарів до професійного самовдосконалення) та зовнішні (вимоги інформаційного суспільства, професійно орієнтоване освітнє

середовище медичного ВНЗ, університетська клініка, особистість викладача, інтерактивні методи навчання). Таким чином, правильність діагностичної стратегії дослідження підтверджено.

Література:

1. Битинас Б.П. Педагогическая диагностика: сущность, функции, перспективы / Б.П. Битинас, Л.И. Катаева // Педагогика, 1993. – № 2. – С. 10–15.
2. Бойко В.В. Диагностика коммуникативной толерантности [Электронный ресурс] / В.В. Бойко. – Режим доступа: <http://www.vashpsixolog.ru/psychodiagnostic-school-psychologist/69-diagnosis-emotional-and-the-personal-sphere/1096-diagnostika-kommunikativnoj-tolerantnosti-vvbojko>.
3. Давыдова Л.Н. Педагогическое диагностирование как компонент управления качеством образования: дисс. ... доктора пед. наук: 13.00.01 / Л.Н. Давыдова. – Астрахань, 2005. – 342 с.
4. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика / Карлхайнц Ингенкамп. – М. : Педагогика, 1991. – 240 с.
5. Магомед-Эминов, М.Ш. Психодиагностика мотивации. Объект и методы / М.Ш. Магомед-Эминов // Общая психодиагностика / под ред. А.А. Бодалева, В.В. Столина. – СПб. : Речь, 2004. – С. 219–231.
6. Максимов В.Г. Педагогическая диагностика в школе / В.Г. Максимов. – М.: Академия, 2002. – 270 с.
7. Підласий І.П. Діагностика та експертиза педагогічних проектів: [навчальний посібник] / І.П. Підласий. – К.: Україна – 1998. – 343 с.
8. Цехмістрова Г.С. Управління в освіті та педагогічна діагностика : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Г.С. Цехмістрова, Н. А. Фоменко. – К.: видавничий Дім «Слово», 2005. – 280 с.

9. *Терминологический словарь по педагогике [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nlr/cat/edict/PDict>.*
10. *Методика диагностики оценки самоконтроля М. Снайдера [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.miu.by/kaf_new/mpp/074.pdf.*
11. *Рівень комунікабельності (Тест В. Ф. Ряховського) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://docviewer.yandex.ua>.*
12. *Слухенська Р.В. Формування творчогопотенціалу майбутніх лікарів у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Р.В. Слухенська. – Запоріжжя, 2016. – 264 с.*

12. 13.

References:

1. *Bitinas B.P. Pedagogicheskayadiagnostika: sushchnost, funktsii, perspektivy / B.P. Bitinas, L.I. Kataeva // Pedagogika, 1993. – № 2. – S. 10–15.*
2. *Boyko V.V. Diagnostika kommunikativnoy tolerantnosti [Elektronnyy resurs] / V.V. Boyko. – Rezhim dostupa: <http://www.vashpsixolog.ru/psychodiagnostic-school-psychologist/69-diagnosis-emotional-and-the-personal-sphere/1096-diagnostika-kommunikativnoj-tolerantnosti-vvbojko>.*
3. *Davydova L.N. Pedagogicheskoe diagnostirovanie kak komponent upravleniya kachestvom obrazovaniya: diss. ... doktora ped. nauk: 13.00.01 / L.N. Davydova. – Astrakhan, 2005. – 342 s.*
4. *Ingenkamp K. Pedagogicheskaya diagnostika / Karlkhaynts Ingenkamp. – M.: Pedagogika, 1991. – 240 s.*
5. *Magomed-Eminov, M.Sh. Psikhodiagnostika motivatsii. Obekt i metody / M.Sh. Magomed-Eminov // Obshchaya psikhodiagnostika / pod red. A.A. Bodaleva, V.V. Stolina. – SPb.: Rech, 2004. – S. 219–231.*

6. Maksimov V.G. *Pedagogicheskaya diagnostika v shkole* / V.G. Maksimov. – M.: Akademiya, 2002. – 270 s.
7. Pidlasyi I.P. *Diahnostyka ta ekspertyza pedahohichnykh proektiv: [navchalnyi posibnyk]* / I.P. Pidlasyi. – K. : Ukraina – 1998. – 343 s.
8. Tsekhmistrova H.S. *Upravlinnia v osviti ta pedahohichna diahnostyka: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv* / H.S. Tsekhmistrova, N.A. Fomenko. – K.: vydavnychiy Dim «Slovo», 2005. – 280 s.
9. *Termynolohycheskyi slovar po pedahohyke [Elektronnyi resurs]*. – Rezhym dostupu: <http://www.nlr/cat/edict/PDict>.
10. *Metodika diagnostiki otsenki samokontrolya M. Snaydera [Elektronnyyts resurs]*. – Rezhim dostupa: http://www.miu.by/kaf_new/mpp/074.pdf.
11. *Riven komunikabelnosti (Test V. F. Riakhovskoho) [Elektronnyi resurs]*. – Rezhym dostupu: <https://docviewer.yandex.ua>.
12. Slukhenska R.V. *Formuvannia tvorchohopotentsialu maibutnikh likariv u protsesi profesiinoi pidhotovky: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04* / R.V. Slukhenska. – Zaporizhzhia, 2016. – 264 s.

УДК 37.091.4

ПЕДАГОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО В ОЦІНЦІ ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ

кандидат педагогічних наук, доцент, Філоненко О.В.

Кіровоградський державний педагогічний університет імені
Володимира Винниченка, Україна, Кропивницький

У статті аналізуються історіографічні джерела, в яких розкриваються актуальні аспекти педагогічної діяльності та педагогічної спадщини видатного педагога Василя Олександровича

Сухомлинського. Встановлено, що педагогічна концепція В. Сухомлинського характеризується цілісністю та всебічністю, становить цілісну, вивірену життям систему, що довела свою ефективність. Вона сформувалася на основі власного педагогічного досвіду, а також була обумовлена змінами в суспільно-політичному, ідеологічному житті. Акцентується увага на наукових дослідженнях, у яких на основі аналізу численних фактів з життя та науково-педагогічної діяльності В. Сухомлинського розкривається його роль як провідника гуманної педагогіки та послідовного борця проти тоталітарної та авторитарної педагогіки. Подальшого розвитку набули аналіз і систематизація досліджень з даної проблеми.

Ключові слова: історіографія, дослідження, суспільно-політичні та педагогічні погляди В.Сухомлинського, гуманна педагогіка.

*PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, O. Filonenko
Pedagogical concept of V.O. Sukhomlynsky in the evaluation of national and foreign scientists / Kirovohrad Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University, Ukraine, Kropyvnytskyi*

This article analyzes the historiographical sources, which reveal relevant aspects of educational activities and educational heritage of outstanding teacher Vasyl Sukhomlynsky. It is established that the pedagogical concept of V. Sukhomlynsky is characterized by integrity and comprehensiveness, complete, verified system of life that has proven its effectiveness. It was formed on the basis of his teaching experience and was due to changes in political and ideological life.

The attention is focused on the research, in which on the analysis of many facts of life, scientific and educational activities of V. Sukhomlynsky his role as leader of humane pedagogy and consistent fighter against

totalitarian and authoritarian pedagogy is revealed. Analysis of acquired research and systematization of the problem gained further development.

Keywords: historiography, research, socio-political and pedagogical views of V. Sukhomlynsky, humane education.

Вступ. Ґрунтовне, неупереджене вивчення, переосмислення педагогічної спадщини подвижників національного шкільництва, їх внеску в теорію і практику розбудови авторських шкіл збагачують вітчизняну педагогічну думку в її генетичних зв'язках із загальними закономірностями розвитку освіти в Україні. Вони значно випередили свій час і попри тотальну політизацію, формалізацію і тенденційність наукових досліджень радянського періоду виокремлюються вагомим внеском новаторських підходів до розбудови шкільництва та є значним доробком в історії педагогіки.

Творча спадщина В. Сухомлинського ще за його життя отримала різнобічну оцінку й зазнала як популяризації і схвалення, так і нищівної критики. Слід відзначити, що крім традиційних тем досліджень, в яких розглядають різні аспекти педагогічної спадщини видатного педагога, з'являється ряд наукових розвідок, у яких на основі аналізу численних фактів з життя та науково-педагогічної діяльності В. Сухомлинського розкривається його роль як послідовного борця проти тоталітарної та авторитарної педагогіки. Важливі думки з цього приводу знаходимо у працях М. Антонця, М. Богуславського, А. Давидової, А. Іванка, Г. Клочека, Б. Ступарика, С. Соловейчика, О. Сухомлинської та ін.

Мета статті – огляд та аналіз історико-педагогічних праць, в яких висвітлюється еволюція суспільно-політичних та педагогічних поглядів В. О. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу. Але перш ніж перейти до аналізу, зазначимо, що В. Сухомлинський залишив нам велику й різноманітну

спадщину, що стосується надзвичайно широкого спектра педагогічних проблем освітньо-виховного характеру. Вся практична діяльність В. Сухомлинського, його педагогічні твори наскрізь просякнуті прагненнями стояти на сторожі морально-духовних цінностей людини, примножувати їх, утверджувати у свідомості нових поколінь.

Педагогічна концепція В. Сухомлинського сформувалася на основі власного педагогічного досвіду, а також була обумовлена змінами в суспільно-політичному, ідеологічному житті. Вона удосконалювалася протягом усього періоду його вчительської діяльності, наукового пошуку, а значить, протягом усього життя.

Тому сприймати педагогічну систему В. Сухомлинського варто не спрощено і відокремлено, а у всій її складності та єдності, у взаємозв'язках і взаємовпливах з іншими явищами: суспільно-політичним становищем, ступенем розвитку педагогічної науки, школи, освіти [27, с. 46].

Слід додати, що діяльність Василя Олександровича відбувалася не в найсприятливіших для творчості умовах: в умовах лицемірства, ханжества, морального розкладу керівних структур, всесильної влади ідеології, що обплутала і культуру, і науку. Василю Олександровичу доводилось враховувати ідеологічні керівні установки, відповідати на напади ретроградів від педагогіки, малоосвічених, але активних захисників «чистоти» радянської педагогіки, теорії комуністичного виховання, в рамки якої не завжди вкладались його думки і справи. Все це доповнювалось безкінечними виснажливими розмовами з видавцями і редакторами, поясненнями, переконаннями і т.д.» [37, с. 6].

Але і в цих непростих умовах, як підкреслює Б. Ступарик, в книзі «Національна школа: витоки, становлення» (1998): «при зовнішньому інтернаціоналізмі українська педагогіка не втратила своєї внутрішньої

сутності як науки, що обґрунтовує виховання для майбутнього, опираючись на історію народу, його традиції, культуру. Це добре видно з педагогічної спадщини найвидатнішого українського педагога того часу В.О. Сухомлинського» [30, с. 272].

Особливої уваги заслуговують наукові розвідки академіка НАПН О. Сухомлинської. У них автор крізь призму наукової біографії, що включає «характеристику основних етапів життєвого шляху, аналіз епохи, в якій жила і творила особистість, змалювання середовища, яке її оточувало, процес становлення і розвитку педагогічних поглядів, значення праць для науки і для школи» [31, с. 33], поетапно розкриває сутність та особливості педагогічної системи Василя Сухомлинського. На її думку така система розроблялась і вдосконалювалась автором упродовж 1956 – 1970 рр., що стали плідним періодом його діяльності. На всі положення, висунуті і розвинуті Василем Олександровичем, офіційна педагогіка відреагувала неоднозначно: деякі не розглядались взагалі (наприклад, ідея про значення природи, про загальнолюдські цінності), а інші були відкинуті (наприклад, думки про взаємозв'язок соціального і біологічного, про роль і значення особистості). Наголошує, що в основі його педагогічної системи знаходяться «любов і повага до кожної дитини, ідея розвитку творчих сил особистості в умовах колективної співдружності на основі етико-естетичних цінностей, інтересів, потреб» [32, с. 62]. Ольга Василівна акцентує увагу на спадковості ідей педагога, але зауважує, що «старі підходи і поняття у Сухомлинського засяяли новими гранями» [34, с. 35]. Адже він, на відміну від багатьох інших діячів був «учителем-практиком, творцем експериментальної та авторської школи, де апробувались педагогічні ідеї і до якої звертались уми передової інтелігенції» [31, с. 35]. Також, дослідниця зазначає, що ідеї

«гуманізації, природовідповідності і демократизації всієї життєдіяльності дитини» [34, с. 62], наявні в педагогічній системі, В. Сухомлинський розглядав як складову комуністичного виховання.

При цьому, О. Сухомлинська в інтерв'ю «У Сухомлинського було над завдання – служити Дитині (До 85-річчя від дня народження)» (2003) підкреслює, що «педагогічну (практичну і наукову) діяльність Василь Олександрович почав наприкінці 40-х. Спершу діяв за суворими законами авторитарної парадигми. Вірив у комуністичні ідеали. На початку 50-х розчарувався. А в другій половині 60-х він узагалі відмежовується від офіційної педагогіки і пише твори, які різко суперечать їй» [22, с. 16].

О. Сухомлинська у статті «Василь Сухомлинський у зарубіжжі», приуроченій до 80-річчя від дня його народження, мабуть, вперше в українській педагогіці спробувала розставити акценти, дала переконливу відповідь на питання про те, хто ж такий В. Сухомлинський: радянський педагог, спадщина якого належить комуністичній системі, чи педагог планетарного рівня. Вона говорить про твори В. Сухомлинського як про «певною мірою аполітичні» і такі, що «стосуються проблем розвитку дитини й можуть бути прийнятними для будь-якого суспільного середовища, у будь-якій країні з будь-яким суспільним ладом» [32, с. 6].

Принципово важливим є визнання нею дихтомії (двоїстості), притаманної не лише В. Сухомлинському, а й багатьом відомим педагогам світу. Наводячи конкретні документи, які свідчать про жорсткий партійний диктат, в умовах якого творилися книги В. Сухомлинського, вона робить висновок, що «частина ідеолого-партійної політичної риторики у творчості В. Сухомлинського це дотримання канонів і наказів...». «Але, вочевидь, і сам автор, – зазначає далі О. Сухомлинська, – ... був прихильником і адептом

соціалістичної ідеї, де «ідеї соціалізму як народної утопії-мрії органічно поєднувались із загальнолюдськими, гуманістичними цінностями» [32, с. 6].

В статті стверджується, що пошуки В. Сухомлинського цілком вписувалися в контекст розвитку офіційної радянської педагогіки. Водночас «в поле його пошуків входили проблеми, які залишалися поза офіційними напрямками розвитку педагогічної думки, які він взявсь розробляти самотужки, поза офіційною доктриною, але в її руслі» [32, с. 6]. Доводить, що данина комуністичній риториці, яка міститься в працях В. Сухомлинського, може розцінюватись як данина часові – і не більше. Працюючи в рамках тодішньої системи, В. Сухомлинський своїми працями охоплював незрівнянно ширше коло проблем, проблем новаторських: виховання особистості, розвиток індивідуальних здібностей і нахилів учнів, різні аспекти морального виховання, його хвилював духовний світ дитини.

О. Сухомлинська у публікаціях та інтерв'ю прямо говорить про те, що Василь Олександрович належав до лав шістдесятників. Вона наводить в цьому контексті більш ніж красномовний факт – у батька в домашній бібліотеці була книга І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація» і він ховав її, бо за такі речі можна було отримати строк... У 1968 р. з'явився у світ роман О. Гончара «Собор». Режим накинувся на письменника з нищівною критикою, її не могла зупинити навіть підтримка нобелівського лауреата М. Шолохова. І якраз в період гонінь на О. Гончара В. Сухомлинський пише йому в листі: «Наш педагогічний колектив живе багатим духовним життям. Ваш «Собор» прочитали всі. Роман став для нас немов джерело, з якого потекли струмки свіжої думки» [22, с. 16].

Відразу після смерті В. Сухомлинського, С. Соловейчик у статті «Рассказывайте о Сухомлинском» (1971) відмітив надзвичайно

характерну рису педагогічної діяльності видатного педагога: «звіряв свої передбачення з нормами народної педагогіки» [28, с. 83]. А хто як не шістдесятник міг у ті роки написати такі слова, які і сьогодні доцільно було б виставити у вигляді таблички на робочому місці народних депутатів, міністрів та інших чиновників різних рівнів: «Дві рідні мови – це так само безглуздо, якби ми намагалися уявити, що одну дитину народили дві матері. У дитини є одна мати. Рідна. До смерті. До останнього подиху» [22, с. 16]. В умовах жорсткої і цілеспрямованої державної політики русифікації, яка прикривалася фразами про «зближення і злиття націй» в «єдиний радянський народ», який, зрозуміло, мав спілкуватися російською мовою, В. Сухомлинський систематично підкреслював шанобливе, трепетне ставлення до української мови і робив усе, що міг, аби у Павлівській школі існував культ рідного слова.

О. Сухомлинська у публікації «Лучше всего у нас получается муштра» (2003) зауважує, що В. Сухомлинський «писав українською мовою, потім сам перекладав російською, тому що не друкували. Це завжди було проблемою» [33]. Далі, говорячи про долю книги, яка зробила справжній переворот в педагогічній науці («Серце віддаю дітям»), наголошує, що книга була написана по-українськи, але куди б автор її не пропонував, до друку не приймали. І тоді книга з'явилася 1968 р. в НДР: «Був шок, батька викликали до ЦК, але книга відразу пішла в Азію, Японію. Китай, іспаномовні країни, одним словом, розійшлась по всьому світу – без главліту і обов'язкових рецензій» [35].

Йому боліло, що його твори спочатку друкувалися в Німеччині, Болгарії, Польщі, Угорщині, а не вдома. О. Сухомлинська навела в газеті «Урядовий кур'єр» справді болючі рядки батька, з його архіву: «З видавництва нічого не чути... Хотілося б мені, щоб казки й

оповідання були опубліковані українською мовою. Буде дуже недобре, якщо доведеться перекладати їх на російську. А потім з російської перекладати на українську, щоб видати в Україні» [22, с. 16].

О. Сухомлинська стверджує: «Вся сукупність його поглядів, відхід від попередніх позицій, їх переосмислення, створення власного педагогічного коду прозвучали «трагічним дисонансом» до існуючої офіційної парадигми, її бінарною опозицією, що логічно призвело до горезвісної партійно ідеологічної кампанії, що велася впродовж 1966 і 1967 років» [32, с. 7].

Вона і ряд інших дослідників доходять до думки, що ця кампанія була інспірована найвищими колами партійного керівництва на основі доповідної записки, підготовленої помічником Президента АПН СРСР В. Кумарінім [32, с. 7].

Визначною подією в українській педагогіці став вихід у світ російськомовного видання книги «Этюды о В.А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы» (2008), ініційованої та впорядкованої Ольгою Василівною Сухомлинською.

«Етюди ...», як зазначено в анотації, видані в рік 90-річчя з часу народження Василя Олександровича Сухомлинського (1918-1970 рр.). Вони містять оригінали статей, виступів, листів, що стосуються полеміки навколо його відомих нарисів «Етюди про комуністичне виховання» (1967.), котра розпочалася понад 40 років тому в радянській педагогічній пресі. «Ця дискусія, – як вказує О. Сухомлинська, – помітним чином вплинула не лише на долю батька, його творчість, але й, ... значною мірою на подальший розвиток педагогічної науки та педагогічної практики в країні. Формально розпочавшись у 1967 році, вона продовжувалася багато років і, як виявляється, триває й до цих пір» [13, с. 11].

Ґрунтовному аналізу цього видання присвячена стаття Ю. Телячого «Книга про наболіле: «Этюды о В.А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы»» (2011). В ній учений наголошує на унікальності та актуальності «Етюдів ...», саме тому, на думку автора статті, варто донести науково-педагогічній еліті, широким колам учительства їх зміст, висловити думку «зі сторони» шляхом аналізу й характеристики.

Ю. Телячий докладно характеризує зміст видання. Відзначає вступну статтю О. Сухомлинської до першої частини книги, в якій вчена деталізувала причини зацікавленості батька проблемами морального виховання особистості в загальному контексті суспільно-політичної ситуації, яка існувала в СРСР у післявоєнний період, зважаючи на хрущовську «відлигу», що спричинила реформаційні процеси в освіті, оновлення жорстких рамок ідеологічної системи, переоцінку цінностей, об'єднання радянського суспільства навколо ідеї очищення від злочинів минулого. Це, в свою чергу, привернуло увагу громадськості до особистості людини, й, згодом до її соціальної ролі та функції.

В статті зацентровано увагу на тому, що українська, європейська школа, педагоги-практики впродовж ось уже понад 40 років досліджують багату творчу спадщину Василя Сухомлинського. Час підтвердив істинність багатьох його поглядів на систему освіти, підходів щодо виховання громадянина-патріота. Автор доходить висновку, що книга про В. Сухомлинського є фундаментальним внеском в сухомліністину, в історію національної, європейської освіти [39].

Російський сухомлініст М. Богуславський в статті «Абстрактный гуманизм В. А. Сухомлинского» (1993) відзначає, що гуманістичне спрямування педагогічної системи В. Сухомлинського не відповідало вимогам офіційної освітньої політики.

Автор звертає увагу, що вперше це проявилось в програмних для Василя Олександровича «Етюдах про комуністичне виховання», рядки яких буквально випромінюють такі святі для павлиського педагога істини, як довіра і повага до дитячої особистості; перетворення навчальної діяльності школярів в захоплюючий, наповнений творчими відкриттями процес; обмеження сфери впливу колективу на особистість; виховання без покарання; переконаність у тому, що людину можна виховати тільки добром [4, с. 386].

В. Сухомлинського звинуватили в «абстрактному гуманізмі» і піддали несправедливій нищівній критиці, цькуванню. Ще не будучи повністю опублікованими, «Етюди» зазнали нищівної критики, витриманою в дусі сумно знаменитих жданівських постанов. Причому показово, – підкреслює М. Богуславський, – що і Б. Ліхачов – автор статті «Нужна боротьба, а не проповідь», і його соратник В. Кумарін в якості головної крамоли вбачали те, що В. Сухомлинський «сповідує теорію вільного виховання, відкинуту радянською педагогікою» і заявляли, що ««Етюди» виконані в дусі вільного виховання та не можуть мати ніякого відношення до мрій Макаренка» [4, с. 386].

Значний резонанс у пострадянський період набули статейні публікації російської журналістки Г. Давидової «В.А. Сухомлинский и борьба идей в советской педагогике 60-х годов» (1993), «Кто убийца В.А. Сухомлинского» (1994). В результаті багаторічних пошуків колишній співробітниця наукового архіву АПН Радянського Союзу, вдалося виявити папку з трьома документами з особистого фонду вченого секретаря цієї установи – двома листами і службовою запискою, що дозволили їй прийти до висновку: «передчасний відхід з життя Сухомлинського був не випадковий». Йому передувала, пише журналіст, не «наукова полеміка, а цілеспрямована травля» Сухомлинського з боку апологетів комуністичного виховання, в якій

взяли участь досить вагомі та авторитетні свого часу учені: Б. Ліхачов, Л. Гордін, В. Кумарін тощо [21, с. 397].

В статті «В.А. Сухомлинский и борьба идей в советской педагогике 60-х годов» (1993) російська дослідниця наголошує, що незважаючи на те, авторитарна держава потребувала слухняних виконавців, а не мислячих особистостей, педагогічна наука і школа повинні були стати «руками» державної системи у формуванні поколінь радянських людей, які безумовно виконують будь-які партійні команди, В. Сухомлинський безстрашно вступив в боротьбу з такою функцією радянської педагогіки. Він вважав, що в «розвинутому соціалістичному суспільстві людям ніби починають заважати відносини складних «організаційних залежностей», відносини наказу і керівництва, підпорядкування і контролю. Ці відносини суперечать принципу свободи особистості, перешкоджають духовному і моральному вдосконаленню людини, змушують людей пристосовуватись до життя з допомогою обману і лицемірства двоєдушності і доносів» [13, с. 389].

В тодішньому Союзі РСР, як зауважує сучасний російський дослідник академік РАО Д. Глейзер, «...були борці різного типу. Одні активно і відкрито виступали проти правлячої державної ідеології і її впливу на суспільство. Вони ставали дисидентами. Таких людей відлучали від справ, висилали, ув'язнювали у в'язниці, табори і психіатричні лікарні. Про них писали в підпільній пресі, повідомляли «голоси». Але вплив їх на розум і душі людей був обмеженим. Але були й борці іншого роду. Знайшовши прийнятну для себе і, головне, для системи форму викладу, вони проповідували ідеї, які пробуджують людське в людині, сприяли розвінчання принципів тоталітарної ідеології. Вплив цих діячів культури і науки на людей був величезним, їх внесок в боротьбу з тоталітаризмом був не менш

вагомим і суттєво більш ефективним. Думаю, що до борців другого типу можна віднести і В. Сухомлинського» [37, с. 14].

Г. Глейзер підтримує думку С. Соловейчика, дослідника творчості Сухомлинського і популяризатора його спадщини: «Сухомлинський не так простий, як іншим здається при швидкому читанні. Це педагог світового класу... Він так само загадковий, як і всі виховання» [29]. У своїй праці він констатує: «багато загадок залишив нам Сухомлинський», і погоджується з М. Мухінін: «Наш обов'язок рухатися по шляху розгадок того великого і неординарного, що залишив нам В.О. Сухомлинський» [23].

Він, один з небагатьох теоретиків і практиків освіти, наголошує Г. Глейзер, не тільки зберіг, але й розвинув гуманістичну традицію в педагогіці, передав її педагогам нових поколінь [37].

Значну наукову активність щодо вивчення спадщини В. Сухомлинського на сучасному етапі продовжує виявляти М. Антонець. Окремо слід виділити його публікацію «В.О. Сухомлинський і боротьба ідей у радянській педагогіці 60-70-х років ХХ ст.» (2008). У статті, переважно на архівних матеріалах, автор не оминає проблемні епізоди педагогічної діяльності В. Сухомлинського і звертає увагу на те, що вона здійснювалася в умовах постійного переслідування з боку влади [1, с. 177].

Автор статті відзначає, що ще за життя В. Сухомлинського деякі представники педагогічного олімпу, зокрема Академії педагогічних наук Російської РФСР, безпідставно звинувачували українського вченого в тому, що його науково-дослідна робота ґрунтується переважно на основі досвіду діяльності очолюваної ним Павлівської школи й через те нібито певною мірою була ізольованою від теоретичних напрацювань інших. У відповідь на такі безпідставні «закиди» Василь Олександрович, незважаючи на те, що це могло

негативно вплинути на ставлення до нього, заявив: «...ця обставина всупереч моєму бажанню ставить мене у становите противника Академії педагогічних наук, противника неправильних поглядів на роль і місце практики, досвіду в розвитку педагогічної науки» [1, с. 177]. І в одному з листів (1969) до Г. Волкова В. Сухомлинський висловився так: «знаю, багато хто ставиться до мене як до «чужорідного тіла» у «справжній науці». Я – чорнороб в педагогіці і ним залишусь. Відверто говорю Вам, що ставлюсь із зневагою і нерозумінням до тих, хто прагне одержати звання, але нічого не робить для школи. Мені видається смішним це прагнення, як смішне воно кожному вчителеві, а я насамперед народний учитель» [1, с. 177]. М. Антонець констатує, що Василь Олександрович вважав принципово важливим для себе поєднання науково-дослідної роботи з практичною навчально-виховною діяльністю в школі.

М. Антонець у своїй статті підкреслює, що «Василь Олександрович виходив з того, що добро є добром, а людяність залишається людяністю у шкалі морально-етичних, естетичних цінностей будь-якого народу, незалежно від соціального, політичного становища, національності, раси чи віросповідання» [1, с. 177].

У своїй книзі «Константи Василя Сухомлинського» (2008) Г. Клочек доходить висновку, що «проблему комуністичного виховання, яка на перший погляд є основною в педагогічній спадщині Василя Сухомлинського, він розумів як проблему виховання ідеальної людини» [19, с. 13]. Таке зіставлення, на його думку, «було щирим, він вірив у нього, і ця віра давала йому необхідну внутрішню свободу, без якої він просто не зміг би реалізуватися як людина з колосальним творчим потенціалом» [19, с. 13].

У ході аналізу Г. Клочек приходить до висновку, що, незважаючи на складні умови, В. Сухомлинський встиг зробити неймовірно

багато. Його педагогічна система набула довершеності. Там, де він не міг свої думки висловити прямо, вдавався до підтексту. Особливо це стосується моментів національного виховання. Вчений підкреслює, що у його словах про важливість виховання любові до природи рідного краю, до Вітчизни відчувається глибока українськість. А в тій же книзі «Серце віддаю дітям» йому вдалося оберегти від цензури чудовий, сповнений любов: до української мови розділ «Рідне слово» [19, с. 14].

У контексті нашого дослідження заслуговують на увагу ґрунтовні наукові публікації А. Іванка: «В. О. Сухомлинський, І. Г. Ткаченко: діалог самодостатніх педагогічних систем» (2003), «Убитий диктатурою партійного авторитаризму» (2012), «В.О. Сухомлинський – послідовний борець проти тоталітарної та авторитарної педагогіки» (2013).

Окремий інтерес становить статейна публікація А. Іванка «В. О. Сухомлинський – послідовний борець проти тоталітарної та авторитарної педагогіки» (2013), де автор констатує, що В. Сухомлинський в роки «відлиги» відкрито висловлював з цілого ряду проблем педагогічної науки і практики своє досить критичне ставлення до офіційної лінії [15, с. 167].

Як і в інших публікаціях, автор наголошує, що В. Сухомлинський за суттю своїх поглядів, багатогранної діяльності, за своєю громадянською позицією належав до покоління шістдесятників. І «вважати його класиком радянської педагогіки, пропагандистом ідей марксистсько-ленінської педагогіки було б науково некоректним» – зазначає А. Іванко [15, с. 165].

Слід додати, що у публікації «Убитий диктатурою партійного авторитаризму» А. Іванко, ґрунтовно характеризуючи праці В. Сухомлинського, наголошує, що праці вченого – це справжній

людоецентризм, який різко відрізняється від сталінського бачення людини як «гвинтика» комуністичної системи, слухняного і безумовного виконання волі тоталітарної системи [16, с. 24].

Висновки. У всій сукупності публікацій – і Сухомлинського, і про нього – педагог постає послідовним борцем проти тоталітарної педагогіки, яка прагнула виховувати слухняних безсловесних «гвинтиків» тоталітарної держави. Він всією своєю творчістю протиставляє технократичному виклику гуманістичну орієнтацію, яка оголошує людину вищою цінністю на землі. У непросту епоху жив і творив В. Сухомлинський. Так, він був сином свого часу, але доба, на жаль, не завжди і не в усьому виявилася спроможною піднятися до розуміння й осягнення істинного сенсу сповіданих ним ідеалів [2]. Незважаючи на це, В. Сухомлинському вдалося в межах радянської парадигми освіти обґрунтувати та реалізувати на практиці гуманістичну та демократичну за своєю суттю педагогічну систему, яка мала випереджувальний характер щодо суспільного розвитку.

Література:

1. Антонець М.В. О. Сухомлинський і боротьба ідей у радянській педагогіці 60-70-х років ХХ ст. / М. Антонець // Наукові записки. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Випуск 78 (2). – С. 173 – 179.
2. Антонець М. Славетний український педагог-гуманіст / М. Антонець // Педагогіка і психологія. – 2003. – № 2. – С. 36 – 44.
3. Бех І. Ідея життєтворчості особистості у виховному універсамі В. Сухомлинського / І. Бех // Наукові записки. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – Випуск 123 (1). – С. 5 – 7.
4. Богуславский М. Абстрактный гуманизм В. А. Сухомлинского / М. Богуславский // Этюды о В.А. Сухомлинском. Педагогические

апокрифы / Составление, предисловие, комментарии, вступления к частям книги О.В. Сухомлинской. – К.: Акта, 2008. – С. 385 – 387.

5. Богуславський М. Динамика целеценностных смыслов воспитания в педагогической системе В.А. Сухомлинского / М. Богуславский // – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Випуск 78 (1). – С. 5 – 9.

6. Богуславский М.В. Школа гражданственности и человечности (о педагогических идеях и опыте В. А. Сухомлинского)/ М.В. Богуславский. – Кировоград, 1990. – 28 с.

7. Богуславський М. Феномен В. О. Сухомлинського у контексті світової педагогіки ХХ ст. / М. Богуславський // Європейська педагогіка і Василь Сухомлинський як сучасний педагог-гуманіст. – К., 1993. – С. 18 – 20.

8. Гуманістична дидактика В.О. Сухомлинського / Укладач і автор передмови В.І. Лозова. – Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2005. – 116 с.

9. Давыдова А. Кто убийца Сухомлинского? / А. Давыдова // Этюды о В.А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы / Составление, предисловие, комментарии, вступления к частям книги О.В. Сухомлинской. – К.: Акта, 2008. – С. 388 – 393.

10. Давыдова А.В. А. Сухомлинский и борьба идей в советской педагогике 60-х годов / А. Давыдова // Этюды о В.А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы / Составление, предисловие, комментарии, вступления к частям книги О.В. Сухомлинской. – К.: Акта, 2008. – С. 393 – 396.

11. Дзевєрін О. Видатний радянський педагог / О. Дзевєрін // Сухомлинський В.О. // Вибр. тв.: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.1. – С. 32 – 37.

12. Забужко О. *Notre Dame d Ukraine: Україна в конфлікті міфології*. – К.: Факт, 2007. – 640.
13. Этюды о В.А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы / сост., предисл., послесл.: О.В. Сухомлинская. – Харьков: Акта, 2008. – 430 с.
14. Іванко А. Б. В.О. Сухомлинський, І.Г. Ткаченко: діалог самодостатніх педагогічних систем / А.Б. Іванко. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2003. – 60 с.
15. Іванко А.Б. В.О. Сухомлинський – послідовний борець проти тоталітарної та авторитарної педагогіки / А.Б. Іванко // Наукові записки. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – Випуск 123 (I). – С. 164 – 167.
16. Іванко А.Б. Убитий диктатурою партійного авторитаризму / А.Б. Іванко // А. Макаренко, В. Сухомлинський, О. Захаренко: естафета гуманної педагогіки. – Черкаси, 2012. – С. 23 – 35.
17. Калініченко Н.А., Перебийніс Г.М. Сучасники В.О. Сухомлинського/ Н.А. Калініченко, Г.М. Перебийніс. – Кіровоград: Кіровоградський обласний інститут удосконалення вчителів, 1998. – 260 с.
18. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років / Г. Касьянов. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.
19. Клочек Г. Константи Василя Сухомлинського: статті / Г. Клочек. – Кіровоград, 2008. – 67 с.
20. Кузь В.В. Сухомлинський: декілька думок до ювілею / В. Кузь // Наукові записки. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Випуск 78 (1). – С. 17 – 20.
21. Кумарин В. Осторожно: архивная пыль / В. Кумарин // Этюды о В.А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы / Составление,

предисловие, комментарии, вступления к частям книги О.В. Сухомлинской. – К.: Акта, 2008. – С. 397 – 401.

22. Мостова Т. У Сухомлинського було над завдання – служити Дитині (До 85-річчя від дня народження) / В. Мостова // Урядовий кур'єр. – 2003. – 16 жовтня.

23. Мухин М.И. Педагогическая система В. А. Сухомлинского: традиции и новаторство: [моногр] / М.И. Мухин. – [2-е изд. испр.] – Соликамск, 1999. – 370 с.

24. Омеляненко В. Апостол духовної мудрості народу / В. Омеляненко // Наукові записки. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Випуск 78 (1). – С. 89 – 93.

25. Петренко І. Нові штрихи до біографії В.О. Сухомлинського / І. Петренко // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2015. – Вип. 4. – С. 150 – 154.

26. Розенберг А. Ідеї В. Сухомлинського служать відродженню України / А. Розенберг // Василь Сухомлинський і сучасність: науково-методичний збірник. – К.: АПН. – 1994. – Вип. 1.– С. 18 – 22.

27. Сараєва О. В. Педагогічна система В.О. Сухомлинського в науковому доробку вітчизняних учених / О.В. Сараєва. – Дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Херсонський держ. ун-т. – Херсон, 2007. – 250 с.

28. Соловейчик С. Рассказывайте о Сухомлинском / С. Соловейчик // Юность. – 1971. – № 4. – С. 78–85.

29. Соловейчик С. Что сделал Сухомлинский / С. Соловейчик // Первое сентября. – 1993. – 28 сентября.

30. Ступарик Б. Національна школа: витоки, становлення / Б. Ступарик. – К., 1998. – 334 с.

31. Сухомлинська О. Біографія В. Сухомлинського в світлі наукового аналізу / О. Сухомлинська // Рідна школа. – 1993. – № 8. – С. 33 – 36.
32. Сухомлинська О. Василь Сухомлинський у зарубіжжі / О. Сухомлинська // Початкова школа. – 1998. – № 9. – С. 5 – 10.
33. Сухомлинська О. Випереджаючи час... (Василь Олександрович Сухомлинський – до 85-річчя від дня народження) / О. Сухомлинська // Рідна школа. – 2003. – №9. – С. 6 – 9.
34. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. Сухомлинська. – К.: А.П.Н., 2003. – 68 с.
35. Сухомлинская О. Лучше всего у нас получается муштра / Сухомлинская О. // Диорама плюс «Московский комсомолец». – 2003. – 14–21 мая.
36. Сухомлинский В. Этюды о коммунистическом воспитании / В. Сухомлинский // Народное образование. – 1967. – № 2.
37. Сухомлинский В.А. Переиздание (Антология гуманной педагогики) / В.А. Сухомлинский. – М.: Изд. Дом Шалвы Амонашвили. – 2002. – 224 с.
38. Сухомлинський В. О. Труд душі / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв.: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.5. – С. 600 – 605.
39. Телячий Ю. В. Книга про наболіле: «Етюди о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы» / Ю. В. Телячий // Педагогічний дискурс. – 2011. – Вип. 10. – С. 477 – 482. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2011_10_118

References:

1. Antonets M.V. O. Suhomlinskiy I borotba ldey u radyansky pedagogtstl 60-70-h rokiv XX st. / M. Antonets // Naukovl zapiski. – Serlya: Pedagogichni nauki. – Kirovograd: RVTS KDPU im. V. Vinnichenka, 2008. – Vipusk 78 (2). – S. 173 – 179.

2. Antonets M. *Slavetnyy ukraYinskiy pedagog-gumanlst* / M. Antonets // *Pedagogika i psihologiya*. – 2003. – 2. – S. 36 – 44.
3. Beh I. *Ideya zhittEtvorchostl osobistostl u vihovnomu universamui V. Suhomlinskogo* / I. Beh // *Naukovi zapiski*. – Serlya: *Pedagogichni nauki*. – Kirovograd: Imeks-LTD, 2013. – Vipusk 123 (1). – S. 5 – 7.
4. Boguslavskiy M. *Abstraktnyy gumanizm V. A. Suhomlinskogo* / M. Boguslavskiy // *Etyudyi o V.A. Suhomlinskom. Pedagogicheskie apokrifyi / Sostavlenie, predislovie, kommentarii, vstupleniya k chastyam knigi O.V. Suhomlinskoy*. – K.: Akta, 2008. – S. 385 – 387.
5. Boguslavskiy M. *Dinamika tseletsennostnyih smyislov vospitaniya v pedagogicheskoy sisteme V. A. Suhomlinskogo* / M. Boguslavskiy // – Seriya: *Pedagogichni nauki*. – Kirovograd: RVTS KDPU im. V. Vinnichenka, 2008. – Vipusk 78 (1). – S. 5 – 9.
6. Boguslavskiy M. V. *Shkola grazhdanstvennosti i chelovechnosti (o pedagogicheskikh ideyah i opyite V. A. Suhomlinskogo)* / M. V. Boguslavskiy. – Kirovograd, 1990. – 28 s.
7. Boguslavskiy M. *Fenomen V.O. Suhomlinskogo u kontekstl svltovoyi pedagoglki XX st.* / M. Boguslavskiy // *Evropeyska pedagogika i Vasil Suhomlinskiy yak suchasniy pedagog-gumanist*. – K., 1993. – S. 18 – 20.
8. *Gumanistichna didaktika V.O. Suhomlinskogo* / *Ukladach i avtor peredmovi V.I. Lozova*. – Harkiv: HNPU im. G. S. Skovorodi, 2005. – 116 s.
9. Davyidova A. *Kto ubiytsa Suhomlinskogo?* / A. Davyidova // *Etyudyi o V.A. Suhomlinskom. Pedagogicheskie apokrifyi / Sostavlenie, predislovie, kommentarii, vstupleniya k chastyam knigi O.V. Suhomlinskoy*. – K.: Akta, 2008. – S. 388 – 393.
10. Davyidova A.V. *A. Suhomlinskiy i borba idey v sovetskoy pedagogike 60-h godov* / A. Davyidova // *Etyudyi o V.A. Suhomlinskom. Pedagogicheskie apokrifyi / Sostavlenie, predislovie, kommentarii,*

vstupleniya k chastyam knigi O. V. Suhomlinskoy. – K.: Akta, 2008. – S. 393 – 396.

11. *Dzeverin O. Vidatniy radyanskiy pedagog / O. Dzeverin // Suhomlinskiy V.O. // Vibr. tv.: V 5-ti t. – K.: Rad. shkola, 1976. – T.1. – S. 32 – 37.*

12. *Zabuzhko O. Notre Dame d Ukraine: Ukrayina v konflikti mifologiyi. – K.: Fakt, 2007. – 640.*

13. *Etyudyi o V.A. Suhomlinskom. Pedagogicheskie apokrifyi / sost., predisl., poslesl.: O. V. Suhomlinskaya. – Harkov: Akta, 2008. – 430 s.*

14. *Ivanko A.B. V.O. Suhomlinskiy, I.G. Tkachenko: dialog samodostatnih pedagogichnih sistem / A.B. Ivanko. – Kirovograd: Tsentralno-Ukrayinske vidavnitstvo, 2003. – 60 s.*

15. *Ivanko A.B. V.O. Suhomlinskiy – poslidovniy borets proti totalitarnoyi ta avtoritarnoyi pedagogiki / A. B. Ivanko // Naukovi zapiski. – Seriya: Pedagoguichni nauki. – Kirovograd: RVTS KDPU im. V. Vinnichenka, 2013. – Vipusk 123 (I). – S. 164 – 167.*

16. *Ivanko A.B. Ubitiy diktaturoyu partlynogo avtoritarizmu / A.B. Ivanko // A. Makarenko, V. Suhomlinskiy, O. Zaharenko: estafeta gumannoyi pedagogiki. – Cherkasi, 2012. – S. 23 – 35.*

17. *Kalinichenko N.A., Perebiynis G.M. Suchasniki V.O. Suhomlinskogo / N. A. Kalinichenko, G. M. Perebiynis. – Kirovograd: Kirovogradskiy oblasniy Institut udoskonalennya vchitellv, 1998. – 260 s.*

18. *Kasyanov G. Nezhodni: ukrayinska inteligentsiya v rusli oporu 1960-80 h rokiv / G. Kasyanov. – K.: Libld, 1995. – 224 s.*

19. *Klochek G. Konstanti Vasilya Suhomlinskogo: statl / G. Klochek. – Kirovograd, 2008. – 67 s.*

20. *Kuz V.V. Suhomlinskiy: dekilka dumok do yuvileyu / V. Kuz // Naukovi zapiski. – Seriya : Pedagoguichni nauki. – Kirovograd: RVTS KDPU im. V. Vinnichenka, 2008. – Vipusk 78 (1). – S. 17 – 20.*

21. *Kumarin V. Ostorozhno: arhivnaya pyil / V. Kumarin // Etyudyi o V. A. Suhomlinskom. Pedagogicheskie apokrify / Sostavlenie, predislovie, kommentarii, vstupleniya k chastyam knigi O. V. Suhomlinskoy. – K. : Akta, 2008. – S. 397 – 401.*
22. *Mostova T. U Suhomlinskogo bulo nad zavdannya – sluzhiti Ditini (Do 85-richchya vid dnya narodzhennya) / V. Mostova // Uryadoviy kur'er. – 2003. – 16 zhovtnya.*
23. *Muhin M. I. Pedagogicheskaya sistema V. A. Suhomlinskogo: traditsii i novatorstvo: [monogr] / M. I. Muhin. – [2-e izd. ispr.] – Solikamsk, 1999. – 370 s.*
24. *Omelyanenko V. Apostol duhovnoyi mudrosti narodu / V. Omelyanenko // Naukovi zapiski. – Serlya: Pedagogichni nauki. – Kirovograd : RVTs KDPU im. V. Vinnichenka, 2008. – Vipusk 78 (1). – S. 89 – 93.*
25. *Petrenko I. Novi shtrihi do biografii V.O. Suhomlinskogo / I. Petrenko // Mizh Bugom i Dniprom. Naukovo-kraeznavchiy visnik Tsentralnoyi Ukrayini. – Kirovograd: Tsentralno-Ukrayinske vidavnitstvo, 2015. – Vip. 4. – S. 150 – 154.*
26. *Rozenberg A. Ideyi V. Suhomlinskogo sluzhat vidrodzhennyu Ukrayini / A. Rozenberg // Vasil Suhomlinskiy i suchasnist: naukovo-metodichniy zbirnik. – K.: APN. – 1994. – Vip. 1. – S. 18 – 22.*
27. *Saraeva O.V. Pedagogichna sistema V.O. Suhomlinskogo v naukovomu dorobku vitchiznyanih uchenih / O.V. Saraeva. – Dis... kand. ped. nauk: 13.00.01 / Hersonskiy derzh. un-t. – Herson, 2007. – 250 s.*
28. *Soloveychik S. Rasskazyivayte o Suhomlinskom / S. Soloveychik // Yunost. – 1971. – 4. – S. 78–85.*
29. *Soloveychik S. Chto sdela! Suhomlinskiy / S. Soloveychik // Pervoe sentyabrya. – 1993. – 28 sentyabrya.*

30. Stuparik B. *Natsionalna shkola: vitoki, stanovlennya* / B. Stuparik. – K., 1998. – 334 s.
31. Suhomlinska O. *Biografliya V. Suhomlinskogo v svitli naukovogo analizu* / O. Suhomlinska // *Ridna shkola*. – 1993. – S. 33 – 36.
32. Sukhomlynska O. *Vasyl Sukhomlynskyi u zarubizhzi* / O. Sukhomlynska // *Pochatkova shkola*. – 1998. – № 9. – S. 5 – 10.
33. Sukhomlynska O. *Vyperedzhaiuchy chas... (Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi – do 85-richchia vid dnia narodzhennia)* / O. Sukhomlynska // *Ridna shkola*. – 2003. – № 9. – S. 6 – 9.
34. Sukhomlynska O.V. *Istoryko-pedahohichnyi protses: novi pidkhody do zahalnykh problem* / O. Sukhomlynska. – K.: A.P.N., 2003. – 68 s.
35. Sukhomlynskaia O. *Luchshe vseho u nas poluchaetsia mushtra* / Sukhomlynskaia O. // *Dyorama plius «Moskovskiy komsomolets»*. – 2003. – 14–21 maia.
36. Suhomlinskiy V. *Etyudy o kommunisticheskom vospitanii* / V. Suhomlinskiy // *Narodnoe obrazovanie*. – 1967. – 2.
37. Sukhomlynskyi V.A. *Pereyzdanye (Antolohiya humannoï pedahohyky)* / V.A. Sukhomlynskyi. – M.: Yzd. Dom Shalvy Amonashvyly. – 2002. – 224 s.
38. Sukhomlynskyi V. O. *Trud dushi* / V. O. Sukhomlynskyi // *Vybr. tv.: V 5-ty t.* – K.: Rad. shkola, 1977. – T.5. – S. 600 – 605.
39. Telyachiy Yu.V. *Kniga pro nabollle: «Etyudy o V.A. Suhomlinskom. Pedagogicheskie apokrifii»* / Yu. V. Telyachiy // *Pedagogichnyi diskurs*. – 2011. – Vip. 10. – S. 477 – 482. – Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2011_10_118.

III. PHILOSOPHICAL SCIENCES AND ART

УДК 821.111 (73)

ПОНЯТИЕ И СПЕЦИФИКА РЕЛИГИОЗНОГО СИМВОЛА В РЕЛИГИОВЕДЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ Э. ДЮРКГЕЙМА

Гришанов А.Н.

Донецкий национальный университет, Украина, Винница

В статье проанализирована социологическая концепция религий Э. Дюркгейма. В этой связи рассмотрена основная функция религии и соответственно ее вторичные функции. Выявлено значение символа и его функция структуре религии. Сделан вывод о том, что понимание символа как репрезентатора сакрального является одной из важных основ в понимании социальных и религиозных процессов происходящих в современном информационном пространстве.

Ключевые слова: религия, социум, символ, ритуал, сакральное, первобытные общества, функция.

A. Grishanov The Notion and Specific Features of Religious Symbol in the Religious Studies Conception of E. Durkheim/ Donetsk National University, Ukraine, Vinnitsa

The article is devoted to the problem of analysis of the sociological concept of Emile Durkheim's religious studies conception. In this regard, we consider the basic function of religion and thus its secondary functions. The value of the symbol and its function structure of the religion have been revealed. It has been concluded that understanding of the sacred symbol as a representative of the sacred phenomenon is one of the important bases in the interpretation of the social and religious processes occurring in the modern information environment.

Keywords: religion, society, symbol, ritual, sacred, primitive societies function.

Религиозные символы играют важную роль в фиксации и передаче духовного опыта каждого общества на всех этапах исторического развития. Изучение их функционально-типологических особенностей волновало многих исследователей. Особое место среди них занимает теория символа известного французского философа и социолога Э. Дюркгейма. Теория Э. Дюркгейма интересна, прежде всего, тем, что в ней раскрывается социальная функция религии через понимание значения обряда в религиозной системе. Кроме того, труды Э. Дюркгейма содержат ценные наработки в области исторического подхода к пониманию религии как социального феномена.

Целью данной работы является выявление определения религии и основной функции религии, а так же назначение символа и его функция в структуре религии в социологической концепции Э. Дюркгейма.

Общесоциологические идеи Э. Дюркгейма излагаются в его трудах «Метод социологии» [3], «О разделении общественного труда» [4], а также в сочинении «Элементарные формы религиозной жизни. Тотемическая система в Австралии» [2].

Э. Дюркгейм отмечает что общество есть реальность «*Suigeneris*» которая обладает собственными чертами которые не обнаруживаются в остальном мире. Общество есть совокупность социальных факторов не сводимых к психическим, экономическим, физическим и другим факторам. Социальные факторы есть объективность имеющая принудительный характер по отношению к человеку, индивиду. Общество характеризруется при помощи

представлений имеющих отличный характер от индивидуальных представлений, являющимися коллективными представлениями. Суть коллективного представления предполагает смешение, комбинацию идей, чувств и переживаний бесчисленным множеством различных умов в исторической протяженности. Таким образом не локальный индивид, не локальная группа, а поколения аккумулирующие знания и опыт, содержат и транслируют наиндивидуальные коллективные представления. Поэтому при определении понятий религии Э. Дюркгейм применяет исторический метод. По мнению мыслителя исторический анализ есть тот необходимый тип анализа который следует применять при исследовании, когда для более прозрачного понимания сути феномена новейших религиозных систем исследователь прослеживает путь формирования нового религиозного течения в исторической перспективе, методом восхождения к первоисточнику. Помещая феномен каждого новейшего религиозного института в совокупность обстоятельств при его возникновении исследователь определяет первопричины религиозного феномена. Мыслитель здесь указывает на следующие «Мы хотели бы найти средство выявления постоянно действующих причин, от которых зависят наиболее существенные формы религиозного мышления и религиозной практики. А эти причины, по только что изложенным соображениям, наблюдать тем легче, чем менее сложны общества, в которых они наблюдаются» [2, с. 184]. Так Э. Дюркгейм считал, что существуют общие элементарные формы для религий, своеобразные глубинные внутренние черты. Существует определенное количество ритуальных представлений, глубинных установок которые присущи всем системам верований. Эти ритуальные установки везде имеют одно и тоже объективное значение и функцию. Поэтому дать обобщающие

определения религии представляется не путем исследования сложных религиозных систем в исторической перспективе. Каждая такая сложная религиозная система есть продукт сформированный из столь большого количества различных элементов, что весьма трудно отличить первичное от вторичного и наоборот абсолютно по другому все обстоит в низших обществах «Незначительное различие индивидуальностей, меньшие размеры группы, однородность внешних условий способствуют сведению различий и изменчивости к минимуму. Группа постоянно создает интеллектуальное и моральное единообразие; все одинаково присуще всем; движения стереотипизированы. преходящее, второстепенное, избыточное еще не стало скрывать главное. Все сведено к необходимому, без чего религия не может существовать» [2, с. 181]. Именно первобытные религии, как отмечает исследователь, позволяют выявить и объяснить свои основные конструктивные элементы. В первобытных формах религии, религиозный факт является носителем отпечатка о своем происхождении. Причины наиболее существенных форм и практик наблюдать проще в более простых формах религии и менее сложных обществах, что и является определяющим фактором при исследовании Э. Дюркгеймом тотемической системы Австралии.

Все религиозные верования имеют определенную общую черту которая предполагает два вида классифицирования идеальных и реальных явлений, обозначаемых термином «профанное» и «священное». В этой связи отличительной чертой религиозного мышления есть деление мира на две области: область священного и область профанного. Однако под областью священного, а именно под священными явлениями мы понимаем не только личные существа, но и обезличенные объекты, такие как дерево, дом, камень – любой предмет может являться священным. Обряд любого

характера и порядка также может предполагать манипуляцию со священными вещами.

Дихотомия священного и профанного является абсолютной. Священное и профанное для человеческого сознания есть всегда два отдельных мира с исключением их общности. Поэтому священные вещи всегда отделены от профанных вещей запретами. Природу священных вещей их отношения между собой, их отношения с профанными вещами выражают религиозные верования и в частности обряды. Обряды есть определенные предписания и правила взаимодействия человека со священными вещами. И потому можно отметить, что священный характер вещи не является ей имманентно присущим, но вещь им наделяется религиозным сознанием. В этом смысле священная вещь выступает в роли символа. Таким образом, значение присущее священной вещи, раскрывается в манипуляции с ней в обряде. Обряд же является коллективным представлением о священном и его задачей является водворение сознания в пространство священного, и в этом смысле обряд несет функцию по восстановлению определенного ментального состояния группы посредством манипуляций со священными вещами. Так как религиозные верования являются общими для определенной группы, ритуал в этом случае выполняет консолидирующую и сплачивающую функцию.

Священное есть производная общества и наделена абсолютным моральным авторитетом и властью. Священному присущи такие два свойства как табуированность и запретность, что отделяет его от прочего и наделяет возможностью быть объектом любви и преклонения. Священное – источник запрета и принуждения, одновременно и объект полонения. Профанное же являет собой сферу повседневной жизни с частными интересами и занятиями. При

помощи анализа священного и профанного Э. Дюркгейм переосмыслил отношение социального и индивидуального и исходя из этого дал следующее определение религии: «Религия представляет собой целостную систему верований и обрядов, относящихся к священным вещам, т. е. вещам отделенным, запретным; это система таких верований и обрядов, которые объединяют в одну моральную общину, называемую Церковью, всех тех, кто признает эти верования и обряды» [2, с. 208]. Религия есть особая форма выражения общественных сил, которые стоят выше индивидов и подчиняют их себе, она являет собой «систему идей, при помощи которой индивиды представляют себе общество, членами которого они являются, и темные, но интимные связи, которые они с ним имеют» [2, с. 209]. Таким образом общепсихологический процесс взаимоотношения между индивидами, коллективный алогизм проявляющийся на базе непроизводительной и лишенной экономических предпосылок деятельности является источником религии. Из вышеизложенного исходит ряд функций религии, главная из которых, по мнению ученого, есть создание общественной солидарности и ее сохранение и укрепление. Религия в первую очередь конституирует общество как целое посредством культа, готовит индивида к жизни в обществе, через послушание (дисциплинирующая функция), сохраняет и поддерживает традиции, верования (воспроизводящая и транслирующая функция), способствует социальному единению (сплачивающая функция), пробуждает социальный энтузиазм и чувство удовлетворения (воодушевляющая, эйфорическая функция). Религия есть внутренний духовный стержень общества и важный структурный элемент. Религия может мимикрировать, в определенных сферах, и представляться через политические, национальные и культурные

символы. В этом плане даже современное секуляризированное общество в той или иной мере религиозно.

Религиозные верования, согласно Э. Дюркгейму, выражают глубинную природу священных вещей через их взаимоотношение между собой и профанными вещами. Правила поведения человека в контакте со священными вещами обозначаются в обрядах. Священный характер вещи не есть ее внутренняя суть, священным характером вещь наделяется. В этом контексте мыслитель выделяет наличность в религии систем знаков, эмблем, символов. По мысли Э. Дюркгейма, эмблема является связующими собирательным центром группы. Выраженная материально знаковая эмблема обозначает единство группы, ее принадлежность к некоему общему идеальному конструкту, раскрывающему и обозначающему себя в членах группы посредством их единой интерпретации значения эмблемы выражающегося в строго определенных и манипуляциях с ней. Использование единого знака дает понимание индивидам их единства и общности. Коллективные представления предполагают взаимодействия через материального посредника. Алгоритм стереотипного взаимодействия с одним и тем же знаком обозначает гомогенность группы, что дает группе осознание себя как единой общности. И если степень сходства установлена через стереотипную форму манипуляции со священной вещью, то эта форма служит дальнейшей символизацией укрепляющей общность. Без символов «Социальное осознание» группы самой себя как единой религиозной общности будет иметь несущественное, случайное существование.

На примере тотемической системы австралийских аборигенов Э. Дюркгейм раскрывает смысл и функцию символа.

Использование тотемического, эмблематического символа не только на что – либо указывает, но и является символом для

индивида, использующего его и входящего в контакт с ним, символом принадлежности к определенному тотему. Символом членства в данной организации общества.

Тотемический рисунок или знак делают тот или иной предмет священным. Тотемические знаки – являются необходимым элементом религиозных обрядов при совершении которых они выполняют освящающую функцию. А. Гараджа отмечает что «Священными являются все предметы, которые являются материальными носителями тотема, – или тотемные животные (растения), или предметы, имеющие на себе тотемический знак: скала или дерево, место, где хранится чуринга, особа вождя и т.д.» [5, с. 120].

Ритуал у Э. Дюркгейма является не только проявлением социальной солидарности и утверждения общности людей.

Ритуал является действием по отношению к священным вещам; самим этим действиям присуще свойство святости. В ритуале происходит манипулирование священными символами.

Цель ритуала – через символические манипуляции вызвать то или иное эмоциональное состояние соотнесенное с конкретным символом. В ритуале обозначается определенное отношение к священному. Посредством ритуально-символических действий происходит, закрепляется принадлежность индивидуума к сакрально значимой группе, к культовому сообществу. Ритуал служит закреплению представлений о сакральном характере тех или иных символов. В ритуале происходит обозначение символа и выявление его сакральной сущности.

Таким образом религия, с точки зрения Э. Дюркгейма, рассматривается радикально функционалистически. Религия у Э. Дюркгейма является системой верований и обрядов объединяющих

всех тех кто придерживается этих верований и обрядов в одну моральную общину называемую церковью (в понимании этого слова как собрания верующих).

Религии присуще разделение универсума мира явлений на сакральный и профанный. В отношении этих двух миров люди придерживаются определенных способов поведения.

Э. Дюркгейм выделял ряд функций религии, главной из которых считал создание и укрепление общественной солидарности. Религия в первую очередь конституирует общество как целое посредством культа, готовит индивида к жизни в обществе, через послушание (дисциплинирующая функция), сохраняет и поддерживает традиции, верования (воспроизводящая и транслирующая функция), способствует социальному единению (сплачивающая функция, пробуждает социальный энтузиазм и чувство удовлетворения (воодушевляющая, эйфорическая функция). Религия есть внутренний духовный стержень общества и важный структурный элемент. Однако так как религия является социальным явлением то самой основной функцией религии является поддержание сплоченности, интеграции и солидарности общества.

Посредником и носителем функции сплоченности и интеграции общества выступает символ, символ как эмблематический так и смысловой, который раскрывается посредством ритуала.

В ритуале обозначается сакральность того или иного символа, раскрывается его сакральное содержание.

Эмблематический символ используется в религии в качестве связующего центра для любой группы. Использование группой символа делает ее членов едиными через осознание смысла и сакрального значения заложенного в этом символе.

Литература:

1. Дугин А.Г. *Философия политики*. — М.: Аркогея, 2004. — 614 с.
2. Дюркгейм Э. *Элементарные формы религиозной жизни Тотемическая система в Австралии: [пер. с фр]. / Дюркгейм Э – К.: Универс. 2002. - 424 с.*
3. Дюркгейм Э. *Метод социологии / Дюркгейм Э. - М.: Канон, 1995. - С. 286-304.*
4. Дюркгейм Э. *О разделении общественного труда. Метод социологии Текст. / Э. Дюркгейм. Пер. с франц. и поел. А.Б. Гофмана. М.: Наука, 1990.-575 с.*
5. Тиле К. *Основные принципы науки о религии // Классики мирового религиоведения. Антология. Т. 1 / Пер. с англ., нем., фр. Сост. и общ. ред. А.Н. Красникова. - М.: Канон+, 1996. - С. 144-196.*
6. Полонская И.Н. *Социокультурная традиция: онтология и динамика: автореф. дис. ... д-ра филос. наук. — Ростов н/Д, 2006. — 55 с.*
7. Федоровских А.А. *Трансформация сакрального и профанного в обществе: миф–религия–идеология: автореф. дис. ... кан. филос. наук. — Екатеринбург, 2000. — 20 с.*
8. Цыгуля Н.П. *Феномен сакрального в контексте социального бытия: автореф. дис. ... канд. филос. наук. — Чебоксары, 2010. — 24 с.*
9. Труссон П. *Сакральное и миф. [Перевод с франц. В. Ванюшкиной]. [Электронный ресурс]. / Труссон П. / Режим доступа: www.nationalism.org/vvv/trusson-sacral-and...*

References:

1. Dugin AG *Political Philosophy*. - M .: Arkogeya, 2004. - 614 p.
2. E. Durkheim, *The Elementary Forms of Religious Life totemic system in Australia: [trans. with Fr.]. / Durkheim E - K .: Universe. 2002. - 424 p.*

3. *The method of sociology Durkheim, E. / E. Durkheim - M .: Canon, 1995. - P. 286-304.*
4. *Durkheim E. On the division of social labor. Text method of sociology. / E. Durkheim. Trans. with France. and ate. AB Hoffmann. M .: Nauka, 1990.-575 p.*
5. *K. Thiele The basic principles of the science of religion // Classics of world religion. Anthology. T. 1 / Ed. with Eng., Ger., fr. Comp. and Society. Ed. AN Krasnikova. - M .: Canon +, 1996. - P. 144-196.*
6. *Polonskaya IN Sociocultural tradition: ontology and dynamics: Abstract. Dis. ... Dr. Philosophy. Sciences. - Rostov n / d, 2006. - 55 p.*
7. *Fedorov AA The transformation of the sacred and the profane in society: myth, religion, ideology, Cand. Dis. ... Ch. Philosophy. Sciences. - Ekaterinburg, 2000. - 20 c.*
8. *Tsygulev NP The phenomenon of the sacred in the context of social life: Author. Dis. ... Cand. Philosophy. Sciences. - Cheboksary, 2010. - 24 p.*
9. *P. Trusson Sacred myth. [Translation from the French. B. Vanyushkin]. [Electronic resource]. / Trusson AP / Access: [www.nationalism.org/vvv/trusson-sacral-and ...](http://www.nationalism.org/vvv/trusson-sacral-and...)*

УДК: 792.8 (091)

**НЕОКЛАСИЧНА СТИЛІСТИКА, ФОРМАЛЬНО-ТЕХНІЧНІ ЗАСОБИ ТА
СЦЕНІЧНИЙ МЕТОД У ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ
СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ «СУЧАСНИЙ ЕСТРАДНИЙ ТАНЕЦЬ» КИЇВСЬКОЇ
МУНІЦИПАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ЕСТРАДНОГО ТА ЦИРКОВОГО
МИСТЕЦТВ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

кандидат мистецтвознавства, доцент Шариков Д.І.

Київська муніципальна академія естрадного та циркового мистецтва,
Україна, Київ

Проведено аналіз неокласичних балетних форм та стилістики в сценічному методі художньо-творчого процесу спеціалізації «сучасний естрадний танець» Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтва. Аналізуються наукові дослідження з даної проблематики. Визначається генеза сценічного методу в художньо-творчому процесі спеціалізації «сучасний естрадний танець» Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтва. Побудовується історична ретроспектива неокласичної стилістики та сценічних форм в художньо-творчому процесі спеціалізації «сучасний естрадний танець». Визначаються особливості сценічного методу в художньо-творчому процесі спеціалізації «сучасний естрадний танець» Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтва.

Ключові слова: неокласика, неокласичний стиль, сучасний естрадний танець, сценічний метод, художньо-творчий процес.

PhD in Art, Denys Sharykov Neoclassical stylistics, formal and technical facilities and scenic method the artistic and creative process of specialization "contemporary variety dance" of the Kyiv Municipal

Academy of Circus and Variety Arts late XX-th – early XXI-th century / Kyiv Municipal Academy of Variety and Circus Art, Ukraine, Kiev

The analysis of neoclassical ballet form and style in a scenic method of artistic and creative process of specialization "contemporary variety dance" of Kyiv Municipal Academy of Circus and Variety Arts. Analyzes the research on this issue. Determined genesis stage of the method in artistic and creative process of specialization "contemporary variety dance" of Kyiv Municipal Academy of Circus and Variety Arts. It builds a historical retrospective of the neoclassical style and theatrical forms in the artistic and creative process of specialization "contemporary variety dance". Determined particular stage of the method in artistic and creative process of specialization "contemporary variety dance" of Kyiv Municipal Academy of Circus and Variety Arts.

Keywords: neoclassical style, contemporary variety dance, stage technique, artistic and creative process.

Аналіз досліджень.

Наукові дослідження у галузі неокласичного балетного театру в хореографічній культурі представлені дуже мало – Марінею Гваттеріні, Мішелем Мерсьє та Ізабеллою Жіно, Аніко Рехвіашвілі, Олександром Чепаловим. Марінею Гваттеріні – визначали, лише особливості стилістики в балетній неокласиці [1]. Мішелем Мерсьє та Ізабеллою Жіно – аналізували художній репертуар авторських неокласичних театрів Ролана Пті, Джона Кранко, Джона Ноймайєра, Іржі Кіліана [4]. Олександр Чепалов, визначав виключно, генезу розвитку, окремих балетних представників неокласики у Західній Європі [5].

Мета статті.

Метою є – визначити особливості неокласичної стилістики, формально-технічних засобів та сценічного методу в художньо-творчому процесі спеціалізації «сучасний естрадний танець» Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтва кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Завданнями є:

- проаналізувати дослідження науковців з даної проблематики;
- визначити процес історичний розвитку неокласичної стилістики спеціалізації «сучасний естрадний танець» Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтва;
- висвітлити особливості формально-технічних засобів та сценічного методу в художньо-творчому процесі спеціалізації «сучасний естрадний танець» на прикладі навчальної дисципліни «класичний танець».

Виклад основного матеріалу.

Неокласичний танець є психологічною і віртуозною формою класичного танцю для створення художнього образу у сценічному методі хореографії сьогодення. Класична техніка танцю як в екзерсисі так і в комбінаціях вже містить у собі образний зміст при вишуканій і довершеній віртуозній техніці. Рухи нібито проминаючі, звертають увагу не на технічне виконання, а на передачу психології художнього образу, яку задає викладач, або балетмейстер і втілює виконавець (студент).

За стилістикою репрезентації та інтерпретації художнього образу неокласичні форми балету виявили себе в художньо-творчому процесі *спеціалізації «сучасний естрадний танець» Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтва* кінця ХХ – початку ХХІ століття у таких різновидах – стилістика модерн-

танцю, джаз-танцю, виражальними засобами злиття імпресіонізму з експресіонізмом, контемпорарі данс.

Сучасний естрадний танець – різновид та жанр у сучасній хореографії. Орієнтований на художню й розважальну аудиторію, тобто постає на стику мистецтва і шоу бізнесу. Естетично характеризуючий: професійні хореографічні зразки та принципи; масово-популярні розважальні форми; естрадні формально-технічні прийоми [6].

Як **«сучасний танець»** характеризується – сценічно-побутовими формально-технічними засобами. *Сценічні хореографічні форми та техніки*: неокласичні стилістика, зразки (в минулому і в танці на естраді звалось – демікласика); акробатично-спортивні прийоми в танці; стилізовані народно-сценічні та характерні балетні зразки; модерн джаз танець, contemporary dance [4]. *Побутові танцювальні форми та техніки*: масово-популярні, розважальні та молодіжні форми танцю, популярний танець, хіп-хоп танець, джаз фанк, street & club dance (disco, funk, hip-hop, new style, techno-hous, electro, braik-dance, electric boogie) [5].

Як **«естрадний танець»** характеризується – сценічно-розважальними формально-технічними та стилістичними засобами. *Сценічно-розважальні форми* – естрадна стилізація фольклору (індійський, східний, іспанський, кавказький, єврейський, російський, український, слов'янський, латиноамериканський, кубинський, бразильський, аргентинський, мексиканський, африканський, китайський, кантрі); класично-акробатичні форми вар'єте та мюзик-холу (кан-кан, «герлз»); джаз-танець, теп-танець, афро-джаз танець, фолк-джаз танець, contemporary jazz dance, бурлеск; естрадний характерний сюжетний танець (комедійна чи розважальна форма танцю з яскравою індивідуальністю виконавця чи виконавців).

Особливості неокласичних технологій сценічного методу викладання класичного танцю в Київській муніципальній академії естрадного та циркового мистецтв, потребують визначити характеристику викладання хореографічних дисциплін у вищевказаному ВНЗ, а також проаналізувати його історичний процес.

Спеціалізація та жанр «сучасний естрадний танець» своїми витокami сягає ще за часів СРСР, починаючи з 1961 р., коли була відкрита Республіканська студія естрадно-циркового мистецтва. Учням студії викладали такі дисципліни – класичний танець, характерний танець, сценічний рух, фехтування акробатика. Серед перших викладачів студії були провідні хореографи – Олександр Зайцев і Генріх Майоров.

Олександр Зайцев народний артист України, головний режисер-постановник Київського національного цирку (партнер Галини Уланової). *Генріх Майоров* (учень Ігоря Бельського, завідуючий кафедри хореографії та художній керівник Московської державної академії хореографії, видатний балетмейстер театрів та мюзик-холів Києва, Москви, Ленінграда).

Починаючи з 1975 р., коли студія була перетворена у Київське державне циркове училище естрадно-циркового мистецтва, хореографічна спеціалізація називалась «естрадний танець» та вивчала такі дисципліни – хореографія (народно-сценічний танець), спеціалізація (класичний танець, естрадний танець, степ, індивідуальні режисерські концертні постановки танцювальних номерів). У 1999–2001 рр. училище перетворилось у Київський коледж естрадно-циркового мистецтва імені Леоніда Утьосова, а з 2008 р. остаточно у Київську муніципальну академію естрадного та циркового мистецтв.

У період училища, коледжу і академії беззмінними викладачами за спеціалізацією та жанром «сучасний естрадний танець»

залишаються і понині — Валентина Зайцева, Людмила Юнанова, Людмила Глушко. *Валентина Зайцева*, голова циклової комісії «СЕТ» балетмейстер Київського національного цирку, голова журі всеукраїнських конкурсів артистів естради 1980–1990 рр., методист комісії з хореографії МОН України 1980–1995 рр., голова журі з хореографії відділу народної освіти м. Києва у 1990–2000 рр., голова журі міжнародних фестивалів-конкурсів з сучасної хореографії в Австрії, Словачії у 2006–2008 рр., хореограф-постановник випускних концертів Академії протягом 1975–2015 рр., (викладає – класичний танець, хореографічні постановки).

Людмила Юнанова, балетмейстер, режисер циркових номерів, солістка балету Смоленської обласної філармонії, Київського театру оперети, Київського мюзик-холу, балетмейстер-постановник випускних концертів КДУЕЦМ у 1992–1998 рр., балетмейстер-постановник Укрконцерту «Цирк на сцені» 1988–1992 рр., Київського мюзик-холу, Київського театру оперети, Київського національного театру російської драми ім. Л. Українки, балетмейстер-постановник театру «УТОГ» упродовж 1990–1995 рр. (викладає – джаз-танець, популярний і сучасний танець, хореографічні постановки).

Людмила Глушко, солістка балету Буковинського ансамблю, Молдавського національного ансамбль «Жок», державного джаз-оркестру «Букурія», Грузинської національної філармонії, Київського мюзик-холу, балетмейстер Київського театру естради (викладає – сучасний танець, хореографічні постановки, теп-танець).

Також у період з 1975–2016 рр. у ВНЗ викладали провідні майстри сучасної танцювальної естради – *Маргарита Назарова*, учениця Олени Герд, співкурсниця Майї Плисецької, балерина Великого театру (викладала – класичний, характерний танець, хореографічні постановки), *Василь Подберьозкін*, соліст

Чорноморського ансамблю пісні і танцю, балетмейстер Київського театру естради (теп-танець), *Таїсія Гарань* (робота у театрі «УТОГ», викладала – класичний танець, хореографічні постановки), *Лариса Обовська*, солістка Київської національної опери ім. Т. Шевченка (викладала – класичний танець, хореографічні постановки). *Олексій Біткіне* (викладав – хореографію, народно-сценічний, режисерські постановки циркових номерів), *Оксана Шевченко* (викладала – хореографію, народно-сценічний, історико-побутовий танець), *Валентина Галайко*, балерина Київської національної опери ім. Т. Шевченка (викладала – хореографію), *Дейниченко Валерій*, соліст Київської національної опери ім. Т. Шевченка (викладав – хореографію). *Олександр Балансєв* (викладав – теп-танець), *Світлана Пшенична* (викладала – теп-танець), *Людмила Попович* (режисерські постановки), *Валерій Опря*, соліст балету Київського міського музичного театру для дітей (викладав – естрадний танець, хореографічні постановки).

Андрій Єрьомін, директор танцювальної компанії «А-6» (викладав – популярний танець), *Олег Капустін* (викладав – популярний танець, режисерські постановки), *Надія Атанасова*, викладач танцювальної компанії «А-6» (викладала – джаз-танець, популярний танець), *Сергій Шахно*, соліст театру сучасної хореографії «Сузір'я Аніко» (викладав – джаз-танець, contemporary dance, хореографічні постановки).

На сьогодні в академії викладають провідні майстри сцени, викладачі класичної та сучасної хореографії, балетмейстери.

Декан факультету естрадного та циркового мистецтва, кандидат мистецтвознавства, лауреат міжнародних конкурсів балету, балетмейстер – *Денис Шариков* (викладає – сучасний естрадний танець, класичний танець, народно-сценічний танець, методика аналізу творів

сценічного мистецтва, мистецтвознавство за видами, наукове керівництво магістрантами, хореографічні постановки).

Художній керівник театру танцю Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтв, балетмейстер-постановник (солоїст театру сучасної хореографії «Сузір'я Аніко», балетмейстер-постановник німецьких театрів «Fantissima», «TanzFaktur» – *Олександр Майбенко* (викладає – сучасний естрадний танець, народно-сценічний танець, методика викладання фахових дисциплін, хореографічні постановки, а також працює з іноземними студентами циркових спеціалізацій).

Також, заслужений працівник культури АР Крим, хореограф-постановник випускних концертів Академії протягом 2014–2016 рр. – *Гульнара Савенко* (викладає – сучасний естрадний танець, хореографічні постановки). *Олексій Пастухов*, хореограф-постановник випускних концертів Академії протягом 2014–2016 рр. (викладає – сучасний естрадний танець, хореографічні постановки). *Пажарська Олена* (викладає – класичний танець), *Василь Кирилюк* (викладає – танець, сучасний естрадний танець), *Євгенія Глушкова* (викладає – танець, акробатику). Зараз в академії студенти вчаться за оствіньо-кваліфікаційними рівнем «молодший спеціаліст» за кваліфікацією артист естради, артист танцювального ансамблю та колективу.

З 2014 р. про відкрито і ліцензовано перший науковий рівень **«бакалаврат»** за кваліфікацією артист естрадних жанрів, артист танцювального ансамблю та колективу, викладач. З 2016 р. спеціалізація **сучасний естрадний танець** підпорядкована спеціальності **026 «Сценічне мистецтво»**. У 2017 р. буде відкрито і ліцензовано другий науковий рівень **«магістр»** за кваліфікацією артист естрадного жанру, керівник танцювального колективу, балетмейстер, викладач вищого навчального закладу.

Навчальний план з підготовки професійних виконавців артистів естради, артистів танцювального ансамблю та колективу у галузі сучасного естрадного танцю за спрямуванням сценічне (естрадно-циркове мистецтво) визначає певні пріоритетні та особливі навчальні дисципліни – акробатика, жонгливання, пантоміма, історія цирку та естради, історія театру, режисура естрадно-циркового номеру.

Головні навчальні дисципліни за даним жанром – класичний танець, народно-сценічний танець, сучасний естрадний танець, методика викладання фахових дисциплін на сьогодні повинні викладатись на зовсім нових та інноваційних принципах із застосуванням новітніх технологій та сценічних методів. Визначимо на прикладі бакалаврату [6, с. 65–66].

Класичний танець – дисципліна розрахована на 4-и роки 3 рази на тиждень. Студенти повинні вивчити та здобути вміння й навички з базової й віртуозної техніки класичного танцю. Оволодіти академічною і неокласичною балетною естетикою, манерою виконання. Дівчата, повинні опанувати танець на пуантах. В кінці курсу випускники, повинні танцювати академічні чи неокласичні варіації з балетів.

На *першому етапі навчання*, вивчаються основні і базові вправи, рухи комбінації для постановки корпусу, рук, голови, оволодіння важливими технічними прийомами для *exercice a la barre, centre, allegro, port de bras, tours et pirouette, petit et grand sauté*. Також, для поглиблення естетичного виконання академічної манери, студентам надаються деякі форми з техніки історико-побутового танцю – павана, вольта, гавот, менует, полонез, вальс, полька, форми *pas chassé, reverance*.

Другий і третій етапи опанування технікою обертів, складних поз, положень, стрибків, заносів. Четвертий етап навчання є опанування віртуозної техніки рухів класичного танцю, а також вивчення академічних та неокласичних балетних варіацій. Також студенти, повинні навчитись

самостійно чітко і послідовно складати комбінації та екзерсис з класичного танцю.

Головним у новітній методиці викладання студентам навчальної дисципліни класичний танець є гармонійне поєднання техніки класичного танцю з додатковими сценічними і спортивними прийомами.

Також тренаж з класичного танцю повинен бути *«психологічним»* й *«образно-насиченим»*, а не відтворювати виключно фізичне навантаження під музичний супровід. Також *важливим для викладача* є повільне введення сценічних прийомів класичного танцю в екзерсис, щоб тренаж і сценічна практика не відрізнялись та не створювали студентам складнощі в опануванні ним професійної техніки.

Музичний матеріал до занять класичним танцем викладачу треба ретельно добирати та співпрацювати з концертмейстером. Краще використовувати композиторів – Дж. Каччині, І. С. Баха, В.А. Моцарта, Людвіга ван Бетховена, І. Штрауса, П. Чайковського, М. Глинки, Дж. П. Ревербері, І. Дунаєвського, І. Крутого.

Студенти повинні звикати виконувати вправи, рухи чітко в музику передаваючи складні нюанси музичного супроводу. Головним у навчанні протягом 4-х років є опанування студентами принципу танцсимфонії у виконанні техніки класичного танцю [6, с. 67].

Висновки.

Отже, проаналізовані наукові дослідження з даної проблематики свідчать, що визначено особливості неокласичної стилістики, формально-технічних засобів та сценічного методу в художньо-творчому процесі спеціалізації «сучасний естрадний танець» Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтва кінця ХХ – початку ХХІ століття; проаналізовано історичний процес розвитку жанру сучасного естрадного танцю у Київській муніципальній академії естрадного та циркового мистецтва; висвітлені особливості

неокласичних технологій сценічного методу викладання класичного танцю в Київській муніципальній академії естрадного та циркового мистецтв свідчать про сучасні інновації у сучасній системі хореографічної освіти та сценічного мистецтва.

Література:

1. Гваттерини М. *Азбука балета* / М. Гваттерини. – М.: БММ, 2001. – 240 с.
2. Кабачок Н.Л. *Феномен неокласики в хореографічній культурі ХХ ст. (на досвіді Дж. Баланчина): автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: спец. 26.00.01* / Н.Л. Кабачок. – Х.: Харків. держ. академія культури, 2013. – 18 с.
3. *Magyar es Fr. Transes: danse contemporain en France et en Hongrie / Magyar es Fr., Tanctevészeti. K. – Budapest: Theatre contemporain de la danse, 1992. – 117 p.: ill.*
4. *Marseille Mitchel, Ginot Isabelle. La Dance au XXe siecle / Marseille Mitchel, Ginot Isabelle. – Paris: Bordas, 1995. – 264 p. : ill.*
5. Чепалов О.І. *Хореографічний театр Західної Європи ХХ ст.: монографія* / О.І. Чепалов. – Х.: Харківська держ. академія культури, 2007. – 344 с.: іл.
6. Шариков Д. І. *Інноваційні технології у викладанні спеціалізації «Сучасний естрадний танець» Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтв: навчально-методичний посібник* / Т.А. Благова, О.Б. Лань, А.А. Плахотнюк, Д.І. Шариков; наук. ред. А. А. Плахотнюк. – Львів: ЦТДЮГ, 2016. – С. 61–68.

References:

1. *Gvatteryny M. Azbuka baleta / M. Gvatteryny. – M.: BMM, 2001.– 240 s.*
2. *Kabachok N.L. Fenomen neoklasiki v horeografichnij kul'turi HKH st. (na dosvidi Dzh. Balanchina): avtoref. dis. ... kand. mistectvoznnavstva:*

spec. 26.00.01 / N.L. Kabachok. – H.: Harkiv. derzh. akademiya kul'turi, 2013. – 18 c.

3. Magyar es Fr. Transes: danse contemporain en France et en Hongrie / Magyar es Fr., Tancművészet. K. – Budapest : Theatre contemporain de la danse, 1992. – 117 p.: ill.

4. Marseille Mitchel, Ginot Isabelle. La Dance au XXe siecle / Marseille Mitchel, Ginot Isabelle. – Paris: Bordas, 1995. – 264 r.: ill.

5. Chepalov O.I. Xoreografichnyj teatr Zaxidnoyi Yevropy XX st.: monografiya / O.I. Chepalov. – X.: Xarkivska derzh. akademiya kultury, 2007. – 344 s.: il.

6. SHarikov D.I. Innovacijni tekhnologii u vikladanni specializacii «Suchasnij estradnij tanec'» Kiivs'koï municipal'noi akademii estradnogo ta cirkovogo mistectv: navchal'no-metodichnij posibnik / T.A. Blagova, O. B. Lan', A.A. Plahotnyuk, D.I. SHarikov; nauk. red. A.A. Plahotnyuk. – L'viv: CTDYUG, 2016. – S. 61–68.

IV. FINANCIAL MANAGEMENT

UDC: 336.1

THE FORMATION OF NEW PUBLIC FINANCE MANAGEMENT SYSTEM WITHIN THE FRAMEWORK OF MODERN THEORY OF PUBLIC FINANCE

Ph.D. in Economics, Associate Professor, Rozhko O.D.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine, Kyiv

The article defines the role of public finance management (hereinafter – PFM) in the system of public administration and explores the essence and features of financial management in the private and public sectors of national economy. The basic approaches of the traditional theory of fiscal federalism; the new public management theory; the theory of new institutional economics; the public choice theory; the policy network theory of governance are examined in the context of determining the specifics of financial management in the public sector. Particular focus is given to the issues of overcoming market failures and government failures that is rather important for ensuring economic efficiency of PFM. The necessity of PFM system structuring is proved in the article.

Keywords: financial system, financial resources, public goods, public finance, public administration, financial management, public finance management

Introduction. It is impossible to imagine progressive development of the country's economy without a well-functioning public finance. Being a tool for government intervention in the economy, the public finances directly affect both aggregate demand and aggregate supply. It occurs due to reallocation of existing financial resources in the country, creation of

conditions for maintaining stability of national financial system, aimed at development of the economy and social processes.

PFM is part of the public administration system that interacts with other units by applying forward and backward linkages. Upon that, finances are both an object of administrative influence and management tool that determines possibilities and performance results of public administration in other sectors.

We can't but agree that today a process of blurring of lines between the public and market sectors objectively occurs, consisting in development of the state enterprise, extension of list and volumes of rendering paid services by state and local agencies, funding of private companies services from the budgets.

Conversely, in domestic economic literature the concept of «financial management» is rarely associated with PFM. This is explained by the fact that state or local self-governing authorities do not apply the mechanisms, not clearly regulated by the relevant legal acts, especially in the financial sector, in which supervisory bodies verify all decisions on public funds disbursing. Financial management should provide a more efficient and effective expenditure of budgetary funds in strict compliance with specific procedures and with maximum transparency.

It is also necessary to draw attention to the fact that financial management in the private and public sectors has significant differences (table 1), so that certain contradictions prevent the convergence of traditional content of PFM with financial management in the private sector.

Such contradictions primarily relates to the difference in management purposes. The profit can't be seen as a target of government activities, since such authorities shall take the responsibility for provision of social benefits (goods and services on a non-market basis) to society at large or separate individual households [2, p.10]. The difference in management

Table 1

Distinctive Features of the Finance Management in Public and Private Sectors of the Economy

No.	Comparison criteria	Finance Management in Private Sector	Finance Management in Public Sector
1.	Level of financial management application	level of enterprise or group of enterprises	level of industry, scope of activities of main administrators of budgetary assignments or territory
2.	Objectives of financial management	maximization of proprietors' welfare in current period and prospect by increasing market value of business	efficiency of society-owned funds utilization
3.	Financial management tasks	profit maximization	proper provision of budgetary services
4.	Risk management patterns	risk minimization along with acceptable profit level	risk management is concentrated in hands of financial bodies, the main administrators of budgetary assignments perform tasks on unconditional execution of their functions
5.	Financial resources formation	in terms of business development plan	within the budgetary allocations and limits of budgetary commitments

Source: designed by the author according to [1, p. 41-42].

purposes transforms the content of entire financial management process, therefore the rules and procedures of one sector are not suitable for another.

In modern economic literature major theoretical approaches that concentrate on a particular aspect of the financial management in the

public sector are: the traditional theory of fiscal federalism; the new public management theory; the theory of new institutional economics; the public choice theory; the policy network theory of governance [3, p.122]. We shall take a detailed look at each approach.

The traditional theory of fiscal federalism involves forming optimal number of local administrations, justifies the division of powers regarding tax collection and expenditures between different levels of PFM.

The new public management theory focuses on effective exercise of local governance. According to the theory, the citizen is a principal (the person who authorizes another person to act on its behalf as an agent). The local level of authority is seen as a community of principals and agents, intended to create a benefit, satisfying the demands of society. Only socially necessary goods are financed at the expense of budget funds. The civil servants are managers who have a certain freedom in choosing option of administrative decision and simultaneously their performance results are closely monitored by the authorities. Such approach brings features, previously inherent only to the private sector, into the PFM system – the innovative nature of management activity; the provision of sought-after services.

The theory of new institutional economics suggests the invention of transaction costs optimum and information security of principals regarding their participation in formation of structure and mechanism of public goods providing and funding.

The public choice theory implies that local governments act to achieve their own targets. It proposes to introduce competition mechanisms for overcoming opportunistic nature of the power structures functioning. In addition, the voting mechanisms and their possible impact on the structure and character of local governance are analyzed.

The policy network theory of governance specifies the interaction of local-level authority with partnerships, consisting of multi-level organizations with complex structures and focusing on application of institutional mechanisms and implementation measures to overcome both «market failures» and «government failures» (government regulation) [4, p.28].

The issues of overcoming market failures and government failures are investigated in the framework of the latter theory that is rather important to ensure the effectiveness of PFM; therefore, the matter is having our careful attention.

It is beyond argument that there are spheres of activity, in which the government operates more efficiently than other mechanisms. By ensuring the economic performance, the government compensates for what is referred to as «**market failures**» [5, p. 20], where the free market mechanism of competition, supply and demand does not exist or is ineffective. Therefore, the mechanism of government regulation of economy and operation of the public sector serve to offset the market failure.

Hence, the following functions are traditionally assigned to the state [6, p.12]:

- protection of institution of law and public order, localization of conflicts;
- defense of private property rights, its specification and registration;
- provision of opportunities and paths free exchange of goods and services;
- creation and security of information-sharing systems;
- preservation and development of measurement standards, including standards of length, weight, unit, and also money;

- public goods production.

It is assumed that government may deliver a certain range of services in specific sectors of the economy, where government spending per unit of benefits provided is lower than the private costs of providing such services.

The performance of public functions generates the following **«government failures»** [5, p.21]:

High probability of achievements different from the performance targets. The state follows a historical tendency of increasing its participation in economic processes through the socialization of production. For this reason, transaction costs, associated with the collection and processing of information, control and monitoring of the economic situation, are increasing. The growth of spending creates grounds for deviation of the results of tasks execution, which were designated, from actually accomplished tasks.

Possible mismatch of revenues and expenditures of the State Budget. Contrary to the traditional firm, operating in the free market, the degree of rigidity of budget constraints for the government is not absolute, i.e. the budget constraints for the state are «soft». Furthermore, some economists suggest that, at certain stages of the economic cycle, government deficit can fulfill a positive stimulating role for the entire social development. Given that, it is almost impossible to recognize the state an absolute bankrupt, even if it is unable to meet its liabilities. Even being legally declared a bankrupt, the state will continue to exist and carry out its functions, i.e. it can't be dismantled from the perspective of corporate law.

Lack of legally binding performance criteria for national economy. In the absence of clear measures of performance for government activities, such as profit for firms, government agencies substitute such criteria with self-developed standards. Thus, the government activities are often

measured by the criteria of budget revenue growth and the expansion of state control. The Government bears most notably political rather than legal liability to society. Furthermore, the presence of political cycle in democratic countries considerably adjusts criteria of its activity according to the phase of the cycle, where not economic, but political expediency of actions, plays a key role.

«*Crowding-out effect*». The efficiency of public funds utilization depends on the so-termed "crowding-out effect", essentially implying that increased government spending may result in economic slowdown of private sector.

Implementation of ***the newest public finance theory*** assumes minimization of the negative effects of both types of economic «failures» (market and government alike).

Current environment mainstreams tenets of ***the public choice theory***, pursuant to which citizens delegate powers to the state. Specifically, the state operates by virtue of the social contract. The State Constitution is acknowledged as such contract, which stipulates what fall within competence of the state and what rights of citizens can't be violated. Certain countries introduced contractual relations between authorities and the public into the practice of public administration in a literal sense [1, p.43].

It is also essential to employ mechanisms of public-private partnership, involving formation of certain alliance between public authorities and business structures for implementation of projects in the major spheres of government and its subjects' activities.

A.M. Baltyna [7] identifies three levels of PFM-related decision-making and implementation of the outcomes – political, administrative and executive. Practical results of policy-level decision-making are ordinarily embodied in the strategy, the concept, the message – the documents that

define the vector of future development, but do not contain a mechanism for its implementation, the formation of which is a condition for achieving political goals. At the political level of decision-making, assignment of tasks and attainment of goals not only define the vector of social development, but also are formulated as intended results, the mechanism of their achievement must be created as a system of complementary institutions.

The content of administrative level of governance consists in organization of the process of public goods and individual services production, from functional point of view, bringing the public authorities (local government) and public (municipal) institutions together. In the performance statistics of such institutions are recorded in the public administration sector. Feasibility to combine the public control and administration authorities and the public (municipal) institutions in one sector is based on the premise that the activities of such institutions is a continuation of performing functions by the ministries, as a result, services will be provided to the final consumer.

The public administration sector is dominated by transfer operations that do not involve the equivalent exchange of money to the goods, works or services.

The authorities exercise their powers in establishing the rules for provision of services and, at the same time, some of them independently provide services, and the state (municipal) institutions have rights and obligations to produce public goods on behalf of the public law entities.

Hence, the structuring of PFM system allows us to identify a set of interacting elements of its internal structure, to evaluate and improve the effectiveness of the interaction of these elements *inter se*.

Conclusions. The comparison results of models indicate the advantages of the model of new theory of finance over the traditional

model. Meanwhile, an important problem of practical application of new approaches to the PFM is measurement of results, because in public administration sector it is difficult to be guided by the level of profitability, it is necessary to determine what impact the measure will have in public meaning, whether a social effect will occur. Certain public goods have a number of characteristics, for which it is impossible to evaluate the performance as the cost-benefit ratio. Introduction of the concept of effective PFM becomes the way out, according to it in the public sector the attention should be paid not to the economic benefit, but to compliance of the results with the objectives determined in the financial management plans, as the degree of execution of the strategic and tactical tasks.

References:

1. *Kazakovtseva M.V. Assessment of Efficiency of Financial Management in Public Sector / M.V. Kazakovtseva // Models, Systems, Networks in the Economy, Technology, Nature and Society. – 2014. – № 3 (11). – P. 40 – 44.*
2. *Government Finance Statistics Manual 2001 / IMF. – 2001. – 230 p.*
3. *Akinshin M.V. Features of Public Finance Management / M.V. Akinshin// Actual Problems in Economics, Management and Finance in Modern Conditions: International Scientific-Practical Conference Proceedings, St. Petersburg. – 2015. – No. 2. – P. 122-125.*
4. *Local Governance in Developing Countries / Edited by A. Shakh, translated from English. – M.: Ves Mir Publishers. – 2004 p. – 328 p.*
5. *Afanasev M.P. Finances of Law-Governed State / M.P. Afanasev, Y.V. Kryvohov // Public Administration Issues. – 2007. – Volume II. –No. 2-3. – P. 17-36.*

6. Arkhypova O.V. *Comparative Analysis of Government Failures and Market Failures* / O.V. Arkhypova // *Bulletin of Chelyabinsk State University. Economy. Issue 29. – 2010. – No. 27 (208). – P. 12–16.*

7. Baltyna A.M. *The Implementation of Organic Models of Public Administration in Public Finance [Electronic resource]* / A.M. Baltyna // *Modern Problems of Science and Education. – 2015. – No. 2-2. – Available at: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=22922>.*

CONTENTS

I. ECONOMICAL AND LEGAL SCIENCES

Implementation of corporate social responsibility in Ukraine companies	4
PhD, Associate Professor, I. Kramarenko, A. Amyelyenchuk	
Forensic research and expertise in the proceedings, arbitration and international arbitration	15
A. Fedchyshyn	
Using special economic knowledge functional orientation units operational activities of the tax police Ukraine	29
PhD in Economic, W. Fedchyshyna	

II. PEDAGOGICAL SCIENCES

Law activity work with youth in the conditions of pedagogical universities in Ukraine	42
PhD in History, T. Zaliij	
Diagnostic facilities determining the levels of professional culture's communication formation of future doctors	49
S. Tregub	
Pedagogical concept of V.O. Sukhomlynsky in the evaluation of national and foreign scientists	60
PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, O. Filonenko	

III. PHILOSOPHICAL SCIENCES AND ART

The Notion and Specific Features of Religious Symbol in the Religious Studies Conception of E. Durkheim	84
A. Grishanov	

Neoclassical stylistics, formal and technical facilities and scenic method the artistic and creative process of specialization "contemporary variety dance" of the Kyiv Municipal Academy of Circus and Variety Arts late XX-th – early XXI-th century 95
PhD in Art, Denys Sharykov

IV. FINANCIAL MANAGEMENT

The formation of new public finance management system within the framework of modern theory of public finance 107
Ph.D. in Economics, Associate Professor, O.D. Rozhko